

YILMAZ İlkay, «Hareket ve Kurumsallaşma Arasında Türkiye'de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık», in ÇETINKAYA Y. Doğan, Toplumsal Hareketler Teori ve Deneyim, İletişim yay., 2008, ss. 525-567.

Hareket ve Kurumsallaşma Arasında
Türkiye'de Kadın Mücadelesi:
Eşitlik, Özgürlük, Farklılık

ILKAY YILMAZ*

1970'lerin sonuna doğru az gelişmişlik, dışa bağımlılık, gelir ve fırsat eşitsizliği, sınıflar arası uçurumlar gibi sorunların yanı sıra anti feminist bir dille kadın sorunu da tartışılmaya başlanmıştır. Bunda 1970'li yıllarda kadın sorununun globalleşmesinin de etkisi vardır.¹ 1972'de Ulusal Kadınlar Partisi'nin² kurulması, 1975'te İlerici Kadınlar Derneği'nin kurulması 1980'lerden önce feminist olmasa da kadın örgütlenmelerinin varlığını göstermesi açısından önemlidir.³ Ancak ne bu örgütlenmelerde ne de diğer politik hareketlerde kadınların, kadın oldukları için ezildikleri hiçbir zaman gündeme getirilmemiştir. Şirin Tekeli var olan durumu şöyle ifade etmektedir:

Resmi ideoloji, Kemalizm, kadınların sorunlarının devlet eliyle çözüldüğünü, egemen toplumsal ideoloji, İslam, kadınların zaten ezilme diye bir sorunu olmadığını, hegemonyaya oynar-

(*) İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

1 Birleşmiş Milletler 1975'te kadın on yılı ilan eder.

2 Parti 1972 ve 1977 yıllarında seçimlere katılmaz ve 1980'de kapatılır.

3 Zülal Kılıç, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış", 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Ayşe Berkay Hacımırzaoğlu (ed.), (İstanbul: Tarih Vakfı, 1998), s. 352.

yan Marksist sol ideoloji de kadınların kapitalist sömürü di-
şında bir sorunları olmadığını savunuyordu.⁴

1980 öncesi en büyük muhalif kanat olan ortodoks sol, ka-
dına hakim siyasal toplumsal kültürün etkisi altında bakıyor-
du. Kadınlar birey olarak değil ancak anne, eş, bacı olarak ko-
numlandırılıyorlardı. Sol içinde kadın sorunu diye bir sorun
tek başına kabul edilmemekte, ciddiye alınması gereken teorik
bir sorun olarak görülmemekte, feodal ilişkiler ve üretim iliş-
kileri ile bağlanılmıyordu.⁵

Bilişç yükseltme grupları-yayınlar- kampanyalar: Hareketli 80'ler

1980 öncesi dönemde güçlü olan sol içinde yer alan birçok ka-
dın darbe sonrası hapisteki kocalarına ve çocuklarına bakmak
zorunda kaldılar. Dullar ve yarı dullar olarak hayatla tek başla-
rına ayakta kalmayı öğreniyorlardı ve kadınlık durumunu şim-
diye kadar yaşadıklarından daha ağır yaşıyorlardı. Ayrıca darbe
ile birlikte sol siyasetin bastırılması kadınların kafalarındaki
düşünsel hegemonyadan sıyrılmalarını kolaylaştırmıştı.⁶

Kendilerini ilk kez feminist olarak tanımlayan kadınlar üst-
orta sınıf çoğu yabancı dil bilen kadınlardı. Özellikle sol gele-

4 Şirin Tekeli, "80'lerde Türkiye'de kadınların Kuruluşu Hareketinin Gelişmesi",
Birikim 3, Temmuz 1989, s. 36.

5 Fatmagül Berkay, "Türkiye Solunun Kadına Bakışında Değişen Bir Sey Var
mı? 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bahış Açısından Kadınlar", Şirin Tekeli (der.),
(İstanbul: İletişim, 1995), s. 313, Solun bu tutumu 1980li yıllarda da devam et-
ti. Feminizm burjuva bir sapa ve sınıf mücadelesi önünde bölücü bir tehdit
olarak görüldü. Feminist kadınlar "Eylül'83" olmakla ya da burjuva demokrat
olmakla suçlandılar ve uzun süre sol tarafından mesruyetleri kabul edilmede,
alay ve hakaretler yoluyla taciz edildiler. bkz. Şirin Tekeli, "Emergence of the
Feminist Movement in Turkey", *The New Women's Movements, Feminism and
Political Power in Europe and the USA*, (ed.) (Londra: Drude Dahlerup, Sage,
1986), s. 195. bkz. Ayşegül Devcioglu, "Taciz Kampanyası Üzerine Birkaç Düşünce",
Birikim 9, Ocak 1990, s. 81 ve Şirin Tekeli, "1. ve 2. Dalga Feminist
Hareketlerin Karşılaşımına Bir İnceleme Üzerine Bir Deneme", *75 Yılda Ka-
dınlar ve Erkekler*, s. 342; ayrıca bkz. Fatmagül Berkay, a.g.m., s. 319.

6 Ayşegül Devcioglu, "Kadın Hareketi Üzerine Bazı Düşünceler", *Birikim* 11,
Mart 1990, s. 49.

nekten gelen bu kadınlar 1970'li yıllarda aktif politika yapmış
kadınlardı. Akademisyen kadınlar TÜM-AS (Tüm Asistanlar
Derneği)⁷ gibi sol yaklaşıma sahip demokratik yapıya sahip ör-
gütlerde bile cinsiyetçi bir eğilim olduğunu fark ettiler. Bunun
üzerine Şirin Tekeli, Gülnur Savran, Nural Yasin, Hacer Ansal,
Tulay Arın ve Şahika Yüksel gibi akademisyenler bir kadın gru-
bu oluşturdular ve içinde yaşadıkları cinsiyetçi yapıyı eleştir-
meye başladılar.⁸ Bu gelişmelerin yanında 1970'li yıllarda Payel
Yayınları Simone de Beauvoir, Kate Millet, Shulamith Firestone
gibi feminist yazarların eserlerini çevirmeye başlamıştı.

Bu dönem, kadınları 1981'de bilişç yükseltme grupları oluş-
turmaya itti.⁹ Bilişç yükseltme grupları ile kadınlar hem kendi-
lerini keşfettiler hem de kadınlar üzerine kurulan tahakküm
ilişkilerini fark ettiler.¹⁰ Bu toplanmalar sayesinde kadınların ken-
dilerine olan güvenleri arttı. Bilişç yükseltme toplantılarında
kadınlar kendilerini anlatma fırsatı buluyorlar, yaşadıkları bir-
çok olayın yalnızca kendilerinin başına gelmediğini keşfediyor-
lardı. Kamusal alan-özel alan ikiliğinin özellikle evlilik akdi ne-
ticesinde kadının bireyselliğinin yadsınması üzerine kurulduğu
sonucuna Barış kızkardeşleri gibi bilişç yükseltme toplantıları
ile vardılar. Bu süreç içinde direkt şiddet sorunuyla karşılaşma-
mış kadınlar bile bu sorunla yüzleştiler. Sınıfsal konuyla kadı-
na yönelik şiddet arasında bir bağlantı olmadığını anladılar.
Hatta bazı konuları kabul etmenin zorluğunu yaşadılar.¹¹ Bura-

7 Gülnur Savran, "80li Yılların Kampanyaları ve Özel Alanın Politikası (Sorular
ve Sorunlar)", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*,
Devrim Çakır (der.), (İstanbul: S.S. Amacı Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar
Yayınları ve Dayanışma Kooperatifi, 2005), s. 95.

8 Serpil Çakır, "Türkiye'de Feminizmin Dünü ve Bugünü", *Cumhuriyet Dönemi
Türkiye Anıktopladisi*, cilt III, (İstanbul: İletişim Yay., 1996), s. 752 ve Şirin Te-
keli, s. 36.

9 Şirin Tekeli, s. 36-37, Şirin Tekeli, "1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar", *1980'ler
Türkiye'sinde Kadın Bahış Açısından Kadınlar*, Şirin Tekeli (der.), (İstanbul: İle-
tişim Yay., 1995), s. 32, Zülal Kılıç, s. 352, Şule Ayraç, "Türkiye'de Feminist
Hareketin Oluşumu", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Dene-
yimleri*, s. 44.

10 Şule Ayraç, a.g.e., s. 44.

11 Bunlardan biri evlilik içi tacizdi. Şule Ayraç evlilik içi taciz kavramını kabul
etirmek için aylarca tartışmalarını anlatmaktadır. Şule Ayraç, a.g.e., s. 53.

da belirtmemiz gereken nokta: kadınların bilinç yükselme toplantılarıyla kamusal alan-özel alan ayrımının neye tekabül ettiğinin farkına varmalarıdır. Bu ayrım ile kadının ev içinde uğradığı tüm eşitsizlikler ya da eviçi emek, yeniden üretim siyasal alanın konusu olmaktan çıkmış ve annelik, aile, özel alan-kamusal alan, siyaset-sivil toplum, karşıtlığı temelinde evlilik içi ilişkiler; siyasal topluma geçişten önce belirlenmiş ve dolayısıyla; kamusal mesele olarak ele alınmasının önu kapamıştır. Bu noktada kadın erkek arasında kamusal alan özel alan ikiliğinde karşımıza çıkan asimetrik ilişki, sözleşmeye taraf olan birey kategorisinin liberal yurttaşlık nosyonu ile olan içkin ilişkisi sebebiyle politik eşitsizlik olarak da karşımıza çıkar. Ancak bu noktada kamusal alan-özel alan dikotomisinde önemli olan bu ikiliğin kadınların kamusal alana çıkmamalarından ziyade kamusal alandaki ikincil konularının analiz edilmesini kolaylaştırmasıdır.¹² Radikal feminizmin en önemli itirazı ve hatta radikallığı o zamana dek politik görülmeyen özel alana dahil konular üzerinden politika yapmaya başlamasıdır. Türkiye’de kadınlar da bu politik durumu kendi aralarında bilinç yükselme toplantıları yaparak edinmeye başlamışlardır.

Tüm bu süreci bir takım örgütlenme ve yayıncılık deneyimleri izledi. YAZKO çevresindeki kadın grupları, Somut dergisindeki feminist kadın sayfası, Kadın Çevresi Yayıncılık, Hizmet ve Yayıncılık Şirketi’nin kurulması, Feminist dergisi, Kakrüs dergisi gibi deneyimler kadınların hem örgütlenme pratiklerinin farklılığını hem de farklı bir dil yaratarak kamuoyu yaratma çabalarını gözler önüne serer.

YAZKO’nun çevresinde hem bilinç yükseltme hem de yaygın yapmaya yönelik çalışmalar yapan büyük ve küçük kadın grupları oluştu. Bu gruplar enformel olarak tartışmalar yapıyorlardı. Siyasetin tümünden yasaklandığı bir dönemde yapılan

12 Unutulmaması gereken nokta liberal felsefenin temelini oluşturan rıza ve özgürlük nosyonlarının erkeğin deneyimleri üzerine kurulmuş olmasıdır. Buna verilebilecek en iyi örnek tecavüz davalarında kadının hayır demesinin evet olarak anlaşılabilirliği ve bu nedenle fiziksel şiddetin izlenim aramasıdır. Anne Phillips, “Klasik Tartışmalar”, *Demokrasi’nin Cinsiyeti*, çev. Alev Türker, (İstanbul: Metis Yay., 1995), s. 52-53.

bu toplantılarda çoğu eski sol örgütlerin içinde yer almış kadınlar hem geçmişleriyle hesaplaşmalar hem de kendi gündelik yaşam pratikleri üzerinden patriyarka eleştirisi yapıyorlar. Bu süreçte kadınlar artık yavaş yavaş kendilerini feminist olarak tanımlamaya başlamışlardı.¹³ Bunu 1983’te Somut dergisinde bir feminist kadın sayfası izledi; böylece feminizm basında ilk kez yer aldı. Somut sayfası hiyerarşi ve işbölümü ilkelinin ve ilerliğin olmadığı bir biçimde hazırlanıyor, sözü olan her kadının yazdıklarını yayımlamaya çalışıyordu.¹⁴

1983 yılının önemli bir deneyi de “Kadın Çevresi Yayıncılık, Hizmet ve Yayıncılık Şirketi”nin kurulmasıydı. Kısa adıyla KÇ feminist kadınların kurduğu ilk tüzel kişilikti. KÇ feminist kitap çevirileri yaparken feminizm kavramlar birebir Türkçeleştirilmedi; Türkçe kavramlar oluşturuldu. Bu deneyimle birlikte Türkiye’li kadınlar kendi kavramları ile konuşmaya başladılar.¹⁵ Böylece söylensel alanda feminist politik tavrı kendine ait bir dil üretme noktasında bir adım daha ilerledi.

KÇ’ye genç kadınların katılımıyla radikal çizgisi daha da belirginleşti. KÇ’den kadınlar “Feminist” adlı dergiyi çıkardılar. “Feminist” dergisini çıkaran kadınlar kendilerini “radikal feminist” diye tanımlıyorlardı. Dergide çıkan yazılar genelde kendi deneyimlerini anlattıkları tanıklık türü yazılardı ve “özel olan politiktir” derken “toplumsal değişim yaratmak için devrimci olmak yetmez bozguncu olmak gerekir” diye düşünüyörlerdi.¹⁶ Derginin içeriği dışında yazım kuralları ve üstün bu da yerleşik kuralların dışındaydı.¹⁷ Dergi kadınların kendi

13 Ayraç, a.g.e., s. 37.

14 Ancak sayfa yalnızca altı ay yayımlanabildi, yönetime ortodoks kişilerin gelmesiyle kadınların oluşturduğu ekip dergiden ayrıldı. Ayraç, s. 37-38.

15 Şule Ayraç, a.g.e., s. 43.

16 Handan Koç, “Feminist Dergisi Deneyimi”, *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, S.S. Amargi Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, Devrim Çakır (der.), İstanbul, 2005, s. 102-106.

17 Sevgi Ucan (Yöney), “Turkish Feminist Movement in the 80s: A Study On Two Feminist Journals: Kakrüs and Feminist,” yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bogaziçi Üniversitesi, 1995, s. 20-25.

bilinc yükseltme toplantularından izler taşıyordu. Bu açıdan bakıldığında kadınların oluşturdukları karşıt kamu dergi ile birlikte genişliyor ve yaratıkları dilin daha geniş bir kesimce duyulmasını sağlıyordu.

"Feminist"ten bir yıl sonra "sosyalist feminist Kakütüs" dergisi yayımlanmaya başladı. Sol içindeki kadınlar arasında feminizmi yaymak isteyen dergi iki ismi birlikte kullandığı için hem feminisistler hem de sosyalistlerce eleştirilmişti. "Kakütüs" dergisini çıkaran kadınlar daha çok akademisyenlerden oluştuğu için dergi özel alana ilişkin yazıları daha çok pedagojik ve ahlakçı bir tavırla ele almıştı.¹⁸ Ancak kampanyalarla kamuoyunun gündemine gelen şiddet, cinsel taciz, tecavüz gibi konularda dergide teorik yazıların yazılması tüm kampanyalar sürecini beslemiştir. Öyle ki "Feminist" dergisinin yarattığı popüler feminist dilin yanında teorik feminist bir dil feminist kamusunu daha da geliştirmiştir.¹⁹

Tüm bu deneyimler politik katılım için kadınların kendi grupları içinde alternatifler oluşturduklarını göstermektedir. Feminist kadınların örgütlenme pratikleri mikro düzeyde politik topluluğa üyelik bilinci geliştirmiş, hareketin içinde ve gündelik hayatta yeni demokrasi pratikleri geliştirmelerini sağlamıştır. Öncelikle demokrasinin yalnızca devlet yönetimiyle ilgili bir yöntem olmadığını, gündelik yaşamımızın içindeki her tür deneyimde kullanılmasını gereken bir tür hayat tarzına ilişkin olması gerektiğini göstermiştir.

1989 yılı ile birlikte kadınlar düzenledikleri kampanyalar ile

18 Bu yüzden de Gülnür Savran'a göre kamusal alan – özel alan birliğini kurma çabası yarım kalmıştı. Gülnür Savran, "Kakütüs Dergisi Deneyimi", *Ozgürleştiği Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 129.

19 Bu iki dergi ile birlikte radikal feminisistler, sosyalist feminisistler arasında daha belirgin bir farklılaşma olmuştur. Ancak bu farklılaşma kampanyaların olumsuz etkilememiş tam tersine bu süreçte farklı ama birlikte hareket eden gruplardan oluşan bir kadın hareketi pratiğinin oluşmasına hizmet etmiştir. Feminisistlerin farklılıkları birlikte yürüyebilmesi Türkiye gibi otoriter yanı ağır basan bir ülkede ancak feminist yöntemin kullanılması ile mümkün olmuştur ve bu 2000'li yıllardan geriye bakıldığında yasa reformları için yapılan kampanyalarda uzlaşmaz gibi görünen ideolojilere sahip kadınların bir arada yer alabilmesine zemin hazırlamıştır.

taleplerini ve çözüm önerilerini sokağa taşımaya başladılar. 1979'da BM tarafından kabul edilen CEDAW (Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi) T.C. tarafından 1985 yazında onaylanmıştı. 1986 Mart'ında yasalaşacak olan sözleşmenin iç hukuka yansımaları ve bu bağlamda önlemler alınması için kadınlar tarafından bir dilekçe kampanyası yapıldı.²⁰ Dilekçe kampanyası ile kadın hareketi kamuoyu nezdinde meşruluk kazandı. Artık ulusal basında da feminizm dile getirilir olmuştu. Bu başarının verdiği ivme ile Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği (1987–1990) kuruldu ve dernek yeni yasanın takipçiliğini üstlendi.²¹

1987 yılında kadına dayatılmış meşrulaştırılan bir yargı kararından²² feyz alarak kadına yönelik şiddet protestosuna katılmak için yü-

20 Ancak Aydınlar Dilekçesi Davası hala sürdüğünden kadınlar tüm sürecin yasal prosedürler çerçevesinde gitmesine büyük özen gösterdiler. Sirtın Tekeli, "80'lerde Türkiye'de kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi", *Birikim* 3, Temmuz 1989, s. 38. Kampanya ad hoc bir komite tarafından yürütüldü. Kampanya sonunda 4000 imza toplandı. Ayta Gürsoy, Feriunde Ozbay, Taciser Belge, Sükran Ketençi, Latife Tekin, Deniz Türkali, Müzeyyen Ayaç, Fatma-gül Berktaş bu komitedeki kadınlardır.

21 KÇ ile birlikte artık şirket tipi bir örgütlenmenin yeterli olmadığı yönündeki görüş Ankara ve İstanbul'da dernekleşme tartışmalarını başlattı. Kadınların bir kısmı dernekleşmenin hiyerarşi getireceğini düşünerek buna karşı çıktılar. Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği ile o dönemde dek yapılan dernekleşme tartışmaları da sona erdi. Dernek, CEDAW'dan doğan haklarının takipçisi olmıştı; kadın hakları ihlallerinin ortadan kaldırılması için her türlü hukuki, siyasi ve kurumsal düzenlemelerin yapılması yönünde CEDAW' referans göstererek ataerkilli sistemin egemen olduğu tüm kurumları, kültürel yapıyı ve yasalari dönüştürmeyi hedefliyordu. 23 Dernek, kadın hareketinin taleplerini en büyük uluslararası örgütün oluşturduğu bir mecrne atfıyla tartıştığundan hem ulusal anlamda meşruiyet kazanma anlamında hem de taleplerin evrenselliğinin ortaya çıkarılması anlamında önemli bir rol üstlenmiştir. Sevgi Uçan, "1980 Sonrası Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma", *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar Sorunlar, Umutlar*, Fatma-gül Berktaş (der.), KA-DER, İstanbul, 2004, s. 62.

22 1987'de Cankırıda kocasından sürekli şiddet gören hamile bir kadının boşanma davası hakkın tarafından "kadının karından sıpayı, sırtından sopayı eksiik etmemeli" atasözüne dayanılarak reddedilmiştir. Cankırıda sektiz avukatın başlattığı protesto İstanbul'da bir kampanyaya dönüşmüş ve başta Ankara olmak üzere başka illere de sıçramıştır. Bkz.: S. Nazlıkışık, "1990'larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlemler ve Düşünceler", *90'larda Türkiye'de Feminizmi*, Aksu Bora, Asena Unal (der.), İstanbul: İletişim Yay., 2002), s. 46.

rüyüş, ardından da bir kampanyaya düzenlendi. Feminist kadınlar artık kendilerini toplumsal bir grup olarak görüyorlardı. Uzun bir tartışma, bilinç yükselme ve kavram oluşturma sürecinden sonra ataerkil toplumsal yapının temel direği olarak gördükleri kadına yönelik şiddeti protesto etmek için sokağa döküldüler. Bu yürüyüş, darbe sonrası yapılan ilk izimli yürüyüşü ve feministlerin beklediğinden daha büyük bir etki yarattığı gibi kamuoyunda mesruluklarını bir kez daha artırdı.²³ Darbe sonrası yapılan ilk yürüyüşün özel alan politikasına dair yapılması önemli bir noktadır. Kadınlar ilk kez kendi sorunları için kendileri bir eylem örgütleyip sokağa çıktılar. Ayrıca darbe sonrası ilk demokratik muhalefet hareketinin feminist hareket olması da demokratikleşme sürecine feministlerin etkisini yadsınmaz öneme sahiptirler.²⁴ 8 Martlar, paneller yürüyüşler, kutlamalar, şenliklerle geçmeye başladı. 1989'da hem kampanyalar hızlandı hem de hareket içinde 1. Kadın Kurulayı ile birlikte sosyalist sola karşı daha net bir tavır alındı.²⁵

23 Stella Ovadia, "Feminist Hareketin İlk Günleri (Örgütlenme Zorlukları Özgün Örgütlenme Deneyimleri)", *Özgürleştirici Ararhen: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 64.

24 "Dayağa Karşı Kampanya" bu yürüyüşle başladı. Karıye Şenliği ile sürdü. Şenlik yeni kadınlarla tanışılmasında büyük rol oynadı ve akabinde bir kahvehanede öznellik tanıklıklar temelinde toplantılar yapılmaya başlandı. Bu toplantılardan "Bağır Herkes Duyusun" isimli kitap çıktı. Karıye Şenliği'nde şiddete uğrayan kadınlara hukuksal ve pratik destek alacakları "dayanışma ağları" adıyla telefon ağları kuruldu (1989) ama çok sınırlı kaldı. Bu dönemde geçici kadın müzesi eylemi de kadınların içinde yaşadıkları şiddeti ve sömürüyü gösteren simgesel bir anlamı içeren bir eylemdi.

25 1. Kadın Kurulayı kadınlara dair meselelerin kadınlar tarafından tartışıldığı bir platform olmaktan ziyade sol yapılarıdaki kadınların sosyalizm kurulumundan kadın kurulumun mesajını taşıyan bildirimler ve katılım tarzları ile -sosyallist erkekler de mikrofon almaları bile kuruluşa katılımışlardı- feministleri anlamada derinde değil onları susturma ve ders verme amacıyla hareket etmişlerdi. Kurulay feministlerin işkencenin gündelik yaşamın bir parçası olduğu bir toplumda bundan hiç rahatsız olmadıkları ve demokrasi, insan hakları gibi "büyük" sorunlar varken kadın hakları gibi çözümü üretim ilişkilerinin değişimine bağlı "küçük" bir sorunla uğraşmaları için suçlanmaları ile söylemsel bir saldırı niteliğine bürünmüştür. Kurulay feministlerin mekanı terk etmesi ile sonuçlanmıştır. Bkz. Şirin Tekeli, "1. Kadın Kurulayının Ardından", *Birlikim 2*, Haziran 1989, s. 67-68, A. Cankocak, "1. Kadın Kurulayı ve Kadın Tavrı Olmak", *Birlikim 2*, Haziran 1989, s. 68-70, Devrim Kuzu, "Kurulay ve Sağlıksız Ayrışma", *Birlikim 2*, Haziran 1989, s. 70-71.

"Bedenimiz Bizimdir-Cinsel Taciz'e Hayır Kampanyası" sokakta, işte ve evde olmak üzere üç ana başlığa bölünmüştü. Sokaktaki tacizle başlayan kampanyada kadınlar el, dil, gözle sarkıntılığı bir sosyal kontrol mekanizması olarak desifre etmişlerdi.²⁶ "Mor İğne Kampanyası",²⁷ meyhaneye ve kahve ziyareleri, İzmirli kadınların gece yürüyüşü, TÜYAP kitap fuarında cinsel taciz standı,²⁸ Bilsak'ta tartışma ve tanıklık toplantıları hep bu dönemde yapıldı.²⁹

Aynı yıl Ankara'da "Perşembe Grubu" ve "Kadın Dayanışma Grubu" kadına yönelik şiddet üzerine konuşuyor ve "Bekaret Kontrolüne Hayır - Bedenimiz Bizimdir" adlı kampanyayı yürütüyorlardı. Perşembe Grubu "Kadınların Kurtuluş Bildirgesi" metnini çıkaracak olan "Feminist Haftasonu"nu düzenledi. Böylece ilk kez Türkiye'deki tüm feminist gruplar bir araya gelmiş oldular. Bu toplantının her anında feminist yöntem kullanıldı ve kadın politikası, örgütlenme meseleleri gibi konular tartışıldı. Bu buluşma şimdiye kadar ortaya konmuş en ileri metin olarak "Kadınların Kurtuluş Bildirgesi"nin kaleme alınmasıyla son buldu. Ayrıca farklı grupların başlatıcıları farklı kampanyalar arasında koordinasyonu sağlayabilecek ve grupların inisiyatiflerini kırabilecek merkezi bir örgütlenmeye gitme tehlikesi taşımayan bir iletişim ağı kuruldu ve bülten çıkarılması kararlaştırıldı.³⁰

26 Yelda, "Her Kadının Başına Geliyorsa", *Birlikim*, Ocak 1990, no. 9, s. 79.

27 Mor İğne Kampanyası vapurda kadınlara, eskiden ninenin tacize karşı yakalarını taşıdıkları, iğnenin dağıtılması şeklinde gerçekleştirildi. Gülnur Savran, cinsel tacizin bir saldırı olduğunu ifade etmek ve kadınların iğneyi bir tirsilah gibi mesnu müdaka haklarını gerçekleştirilebilir için kullanmaya hakları olduğunu sembolize etsin diye kullandıkları anlatır. Gülnur Savran, "80'li Yılların Kampanyaları ve Özel Alanın Politikası (Sorular ve Sorunlar)", *Özgürleştirici Ararhen: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 85.

28 Kitap fuarındaki taciz standı da sembolik bir eylemdir. Burada kadınlardan, 15 gün boyunca "kendinize bu ayırda bakın" diyerek, kendilerine bakmaları ve var olan cinsiyetçi yapının dayatmalarına -en başta taciz geliyordu- karşı yazılar yazmaları isteniyordu. Stella Ovadia, s. 69.

29 Aysegül Devecioğlu, "Taciz Kampanyası Üzerine Birkaç Düşünce", *Birlikim*, sayı 9, Ocak 1990, s. 81.

30 Şirin Tekeli, "80'lerde Türkiye'de kadınların Kurtuluş Hareketinin Gelişimi", *Birlikim 3*, Temmuz 1989, s. 39.

1989 ile birlikte artık Türkiye'deki kadın hareketi Batı'da İkinci Dalga Kadın Hareketi'nin³¹ temeli olan radikal feminist düşüncenin beş ana politik fikrini içinde barındıran ve politik stratejiler olarak kullanılan bir hareket olmuştur. Ancak bu politik fikirler bilinc yükselme toplantıları ve kadınların örgütlenme deneyimleri neticesinde söylemsel alana dökülmüş aynı zamanda da politik stratejiler olarak kabul görmüştür. Bunlar:

1. Erkekler ve kadınlar eşit haklara sahip olmalıdır.
2. Kişisel olan politiktir.
3. Toplumsal cinsiyet iktidar hiyerarşisinin temel kaynağıdır.
4. Politik örgütlenmede temel dayanak kızkardeşliktir.
5. Modern liberal demokrasilerin temeli niteliğindeki toplumsal sözleşme aslında erkek kardeşler arası bir sözleşmedir.³²

Bu beş ana politik fikirden ilki erkek ve kadınların var olan hukuk sistemi içinde aynı haklara sahip olmadıklarını vurgular. Aynı haklara sahip olduklarında da kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklar eşitsizliklere neden olabileceği için ikinci dalga feminizmin önerisi farklılık bağlamında bir eşitlik anlayışıdır. Kişisel olan politiktir cümlesi aslında liberal demokrasinin özel alana dahil olduğu gerekçesiyle birçok sorunun kamusal alanda tartışılmasını engellediğini ve bu engellenmenin ataerkil iktidar biçimlerini sürdürmek amacıyla yapıldığının altını çizer. Üçüncü politik fikir olan toplumsal cinsiyetin iktidar hiyerarşisinin temeli olduğu savı her coğrafya ve her zaman dilimi içinde en belirleyici tahakküm biçiminin farklı biçimlerde olsa da toplumsal cinsiyete dayalı, kadını ikincileştiren bir sistemin sürekliliği fikrine dayanır. Dördüncü politik argüman kadın dayanışmasının feminizmin en temel poli-

tik mücadele stratejisi olduğuna işaret eder. Öyle ki en temel iktidar hiyerarşisinin toplumsal cinsiyete dayandığı bir sistemde kadınlar aralarındaki tüm farklılıklara rağmen aynı neden yüzünden ikincilleştirilmekteler. Son olarak modern liberal demokrasilerin temeli niteliğindeki "toplumsal sözleşme aslında erkek kardeşler arası bir sözleşmedir" savı kadınları dışlamamın ve ikincilleştirmenin liberal demokrasinin temel dayanağı olduğunu iddia etmektedir.

Cinsel tacize karşı kampanya bu beş politik ilkeye de dayanmaktadır. Kampanyanın ideolojik içeriği çok iyi örülmesine karşın somut bir hedefin olmaması devamlılık yönünde bir engel oluşturmaktaydı. Bu dönemde üç çocuklu bir kadın tecavüze uğramıştı fakat mahkeme kadının fahişe olduğu gerekçesiyle TCK madde 438'e³³ dayanarak adamın cezasını üçte iki oranında indirmişti. Antalya Sulh Ceza Mahkemesi karara itiraz etti ancak Anayasa Mahkemesi³⁴ iffetli kadınların tecavüz sonucu mağduriyetlerinin daha fazla olacağı yönünde takdir kullandı ve itirazın reddine karar verdi. Bu karar ile birlikte taciz kampanyasının ikinci ayağı olan işyerinde taciz yerine 438. maddenin iptali için bir protesto kampanyası başlandı (Ocak 1990). Kampanya ile iffetli iffetsiz kadın ayrımına karşı çıkılıyordu. "İffetli kadın" olarak tarif edilen tüm kadınların bu bölüme ile evlere hapsedildiği ve bu sıfatla hem evde hem sokakta devamlı bir tehditle ve sosyal kontrol mekanizmaları ile karşı karşıya kaldıkları gerçeği kampanyanın çıkış noktası idi. Böylece feminist kadınlar 438. maddeyi yorumlayış biçimleri ile sorunun özneleri içine kendilerini dahil ettiler ve bu eylem de kendi sorunları için yaptıkları eylemlerden biri oldu.³⁵ Ancak 438.

31 İkinci Dalga Kadın Hareketi olarak tanımlanan ise siyasal ve ekonomik alanda söz sahibi olmak için kadın kimliğinin erkeklige atfıla kuşgulandığı bir eşitlik anlayışından ziyade kadın olarak farklılık ve ötekilik hakkını talep eder J. Cohen, A. Aranto, *Civil Society and Political Theory*, (Cambridge: The MIT Press, 1992), s. 554-555.

32 Joni Lovenduski, "Feminist Political Ideas", *Different Roles Different Voices*, Marianne Githens (ed.), Pippa Norris Joni Lovenduski, Harper Collins, 1994, s. 229.

33 Baktığımızda 438. maddenin özü, kadına sahip olan erkeğin zarar üzerine kurulmuştur. Kadın bir erkeğin korumasının dışında kaldığında bedensel bütünlüğüne yönelik bir saldırı verilecek cezanın indirimiyle sonuçlanacaktır.

34 Bugünkü Cumhurbaşkanını Ahmet Necdet Sezer o dönem Anayasa Mahkemesi üyelerinden biriydi.

35 Bkz. Stella Ovada, "438. Madde", *Birikim* 11, Mart 1990, Yelda, "Sanılmaya Ki Hikaye Aynıyla Vaki", *Birikim* 11, Mart 1990, s. 53-55 ve Şirin Tekeli, "80'ler Türkiye'sinde Kadınlar", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bahış Açısından Kadınlar*, Şirin Tekeli (der.), (İstanbul: İletişim Yay., 1995), s. 34.

madde çok geniş bir kesimin ilgisini çekti ve İnsan Hakları Derneği, Baro gibi kurumlar maddenin insan haklarına ve eşitlik ilkesine aykırın olduğu tezi ile maddenin kaldırılmasını talep ettiler. Kampanya çerçevesinde seks işçilerinin çalıştığı Zürafa Sokak'a gidildi ve "İffetli kadın olmak istemiyoruz" u vurgulayan bir basın açıklaması yapılarak "İffetli kadın vesikası" dağıldı. "Bütün Kadınlar 438'e Karşı" yürüyüşünde "haklı tecavüz yoktur" teması işlendi. Bunu "Bedenimiz Bizimdir" temalı yürüyüş izledi. Bu yürüyüşte 438. madde ve sokakta taciz gündemleri birleştirildi. Bu kampanya hedefine ulaştı ve TCK madde 438, 3679 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırıldı. Böylece feminist hareket ilk yasal kazanımını elde etmiş oldu.³⁶ Bu yasal kazanım eşitlik mücadelesinde önemli bir adımdı.

438. maddeyi, medeni kanunun kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan 159. maddesinin iptal talebi izledi. Broşürler yayımlayarak, çıkardıkları dergilerde konudan ayrıntılı olarak bahsederek feministler kendi oluşturdukları dilleriyle taleplerini kamuoyuna özellikle de kadın kamuoyuna duyurdular.

1980'li yıllarda kadın hareketi, feminist kadınların küçük gruplar içinde dayanışma ve karşılıklı dostluk üzerine kurulmuş bir örgütlenme pratiği izlemiştir. Evrensel kadın hareketi içinde iki temel politik strateji izlenmektedir; bunlardan ilki daha çok ikinci dalga feminizimle ortaya çıkan "*kadın özgürleşme hareketi*" olarak adlandırabileceğimiz daha *radikal* ve *yeni* olan kol, ikincisi ise reformist koldur. Radikal kolun vurguladığı; hayat tarzı değişimi, alternatif kurumların oluşturulması, merkezileşme ve anti elitist değerlerdir. Daha çok küçük gruplar halinde örgütlenen kadınlar hayat tecrübesi ve kendi sorunlarına çözüm bulmak amacı üzerinden politik konularını belirlerler. Örgütlenme pratiklerinde hiyerarsiden ve formal yapılardan çekinirler ve genelde herkese açık olmayan yerel düzlemde ilerleyen bir üyelik stratejisi izlerler. Merkeziz ve katılımcı bir demokrasi tahayyülünü uygulamaya çalışan bu grupların; inanc sistemini değiştirme, kendini ifade edebilme,

kişisel değişim, bilinçlenme gibi hedeflerle hareket etmelerini kolaylaştıran en önemli unsur bilinç yükseltme toplantıları sayesinde hem ataerkil yapıları desifre etmelerini hem de kendilerini kadın bireyler olarak ifade edebilecekleri bir alan bulabilmelerini sağlamıştır. Bu şekilde de özel sorunlar olarak görülen sorunların aşılmasında ataerkil sistemden kaynaklanan problemleri olduklarını tahlil etmişlerdir. İkinci dalga feminizm ile birlikte eleştiri ve talepler devlet aygıtının yanında sivil topluma da yöneltilmiştir. Elbette bunun temel sebebi feminist bilincin oluşması ve cinsiyet rollerinin toplumsal olarak kurgulandığının desifre edilmesidir. Böylelikle kimliklerinin tanınması ve ayrımcı toplumsal ve politik yapının tümünden değişmesi için katılımcı toplumsal ve politik yapıları ile alternatif yayımlarla, kampanyalarla ve üniversitelerde kadın araştırmaları merkezlerinin kurulmasıyla kendi sözlerini söyleyebildikleri kendilerine ait bir dil oluşturmayı başarmışlardır. İkinci dalga feministler çoğu kez kendiliğinden ve hatta illegal eylemlilik biçimlerini kullanmışlardır. Genellikle tek konu etrafında yapılan kampanyalar (kürtaj, taciz, kadına yönelik şiddet...) ekseninde birleşen ve dağılan kadın grupları aktivizmi söz konusudur.³⁷ Yeni alternatif politika önerileri vardır. Ancak politik etkileri ilk başlarda azdır ve örgütlenme biçimleri sonucunda ulusal düzeyde politik görünürlük geliştirememeyi göze almışlardır.³⁸

1980 sonrası Türkiye'deki hareket bu tarife yakın durmaktadır. Bilinç yükseltme tekniğini kullanan gruplar kadınların kişiliklerini korurken bir yandan da kendilerine güvenlerini artırmışlardır. Küçük grupların formal örgütlere göre daha esnek yapıda olmaları giriş çıkışı daha kolay olan, eyleme daha hızlı geçebilen örgütlenmeler olmalarını getirmiştir. Örgütlenmeler içinde hiyerarsinin ve liderliğin olmaması hareketin demokratik ve ademi merkezileşme yapısını ortaya koyması açı-

37 J. Cohen, A. Arato, s. 551.

38 Bkz. Joyce Gelb, *Feminism and Political Action, Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*, Russel J. Dalton ve Manfred Kuehler (ed.), (New York: Oxford University Press, 1990), s. 137-151.

36 Ancak Gülnur Savran İnsan Hakları Derneği ve Baro'nun desteğinin sürecin sonuçlanmasını kolaylaştırdığını belirtir: Gülnur Savran, s. 89.

sından önemlidir. Bu örgütleme yapısı ile kadınlar Türkiye'de o güne dek görülen en demokratik ve katılımcı yapıyı oluşturmuşlardır. Biçimsel anlamdaki radikallikleri fikrsel ve söylemsel anlamdaki radikalliklerini beslemiştir. Kadınlar kendilerine ait konuları kendi yaratıcıları kavramlar ve söylem biçimiyle kendi aralarında tartışmışlar³⁹ ve içinde yaşadıkları toplumsal sistemin topekün değişiminin gerektiği sonucuna varmışlardır. Bu anlamda kendilerine ait bir alan oluşturmuşlar ve kendilerini hazır hissettiklerinde kendi çıkardıkları dergiler, broşürler, eylemler, kampanyalar, paneller kanalıyla tartışınları meseleleri sorunlar ve talepler olarak kamuoyunun gündemine taşımışlardır. Kişisel olanın politikasını yapan kadınlar o güne kadar ki siyaset anlayışına kökten bir değişiklik getirmişlerdir.⁴⁰

1980'li yıllarda kadınlar kısa süreli projeler oluşturulan ad hoc komiteler aracılığıyla eylem ve kampanyalarla sorunlarını gündeme getiriyorlardı ve bu noktada başarılı idiler. Öyle ki feminist söylem kitelleselirken geleneksel kadın örgütleri ve diğer siyasal örgütler de bu eksende değişmeye başladılar.⁴¹ Bu

39 Yeşim Arat, "From Emancipation to Liberation: The Changing Role of Women in Turkey's Public Realm", *Journal of International Affairs*, Güz 2000, 54, no. 1, s. 116-119.

40 Şirin Tekeli, *a.g.e.*, s. 8, Şirin Tekeli, "1. ve 2. Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaşımali bir İncelemesi Üzerine", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, s. 340-343.

41 Kadın erkek eşitliği konusu uluslararası alanda önem kazanırken ve ulusal düzeyde canlı bir feminist kadın hareketi varken yapılan bu değişiklikler bir yandan da siyasal partilerin kadınların kocalarının direktifiyle değil kendi tercihleri doğrultusunda oy kullandıktan geçeceğini fark etmeleriyle ilgilidir. Merkez sol bir parti olan Sosyal Demokrat Halkçı Parti 3. Olağanüstü Genel Kurulunda (1989) parti programında kadınlara %25'lik bir kota ayrılmasını kabul etti. Bundan birkaç yıl önce de parti kadınların önündeki engellerini kaldırılması için çalışmalar yapılmasını ve kadın bakanlığı kurulmasını tüzüğüne eklemiştir. Ayrıca bu yıllarda merkez sağ bir parti olan Doğru Yol Partisi'ne başkan yardımcısı olarak bir kadın getirildi. Daha sonra da başbakan olan Tansu Çiller ne yazık ki var olan kurum ve siyasal gelenek içinde erkekçelecek var olmuştur bu noktada da kurumsal politik alanın hâlâ eril bir alan olduğunu göstermiştir. Yine de bu gelişmeler feminist kadınların kendi kimlik ve taleplerini kamuoyuna duyurma ve kamuyu etkileme anlamında yol aldığını göstermeleri açısından etkilidir. Yeşim Arat, "Toward A Democratic Society: The Women's Movement in Turkey in the 1980s", *Women's Studies Int. Forum*, cilt 17, no. 2/3, 1994, s. 248-249, Şirin Tekeli, "Egemen Kültürün Eleştirisi Olarak Kadın Hareketi",

çerçeve içinden bakıldığında feminizmin toplum nezdinde meşruiyet kazandıkları görülmektedir. Feminist kadınlar içe kapalı olmayı reddederek içinde yaşadıkları toplumu ve devlet erkini tutumunu değiştirmeye yönelik bir hareket indirdiler. 1980'li yıllarda feminist hareket içindeki kadınlar, cinsiyet ayrımcılığına maruz kalan öznel olarak kadın hakları söyleminin yetersizliğini keşfetmişler ve toplumdaki tüm ataerkil unsurları ve bu bakış açısını değiştirmek için feminizmi bir ideoloji olarak benimsemişlerdi. Talepleri yalnızca devletin değişimine yönelik değildi; istedikleri gündelik yaşam pratiklerini yani; toplumsal, siyasal, kültürel yapıyı tümünden değiştirmekti.

Bu noktada liberal demokrasiye karşı bir duruş da gelişmekteydi. Bu duruşun temeli ise yine feminist teoriye dayanmaktaydı. Liberal gelenekte bireylerin mutlak eşitliği fikri ve farklılıkların görünmezden gelmesi ekseninde, tüm bireyler aynı hukuki, siyasal haklara ve özgürtlüklere sahiptirler. Diğer bir deyişle mutlak eşitlik fikri ile varlık, statü, ırk, cinsiyet, cinsel yönelim... gibi farklılıklar görünmezden gelinir.⁴² Oysa bu farklılıklar devamlılık gösteren eşitsizlik biçimleri ile örtüşebilirler; öyle ki yurttaşların temelde benzer özelliklere sahip bireyler olarak tahayyül edilmesi ve bu noktada sınıf, etnik köken, din ya da toplumsal cinsiyete dayalı farklılıkların onların yurttaşlık konumları ile ilgisiz görünmesi, bu temellerden beslenen iktidar pratiklerinin ve tahakküm ilişkilerinin üstünü örter. Bu da liberal demokrasinin ciddi acmazlarından biri olarak karşımıza çıkar.⁴³ Liberal demokrasinin her bireyin politik katılımı da ve kararları etkilemede eşit olduğu ve tüm bireylerin fırsat eşitliğine sahip olduğu prensibi farklılıkların eşitsizlikle örtüştüğü noktalarda işleyemez hale gelmektedir.⁴⁴ 1970'lerde orta-

Kadınlar ve Demokrasi Paneli TÜSES, 1991; Meryem Koray, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Soru ve Sorunları", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, s. 362.

42 Anne Phillips, "Must Feminists Give up on Liberal Democracy?", *Democracy and Difference*, Polity Press, Cambridge, 1993, s. 116.

43 Nira Yuval-Davis, Women, "Citizenship and Difference", *Feminist Review*, no. 57, Güz 1997, s. 6-11.

44 Anne Phillips, "The Promise of Democracy", *Democracy and Difference*, s. 134-136 Öyle ki eşit oy ilkesi; iktidardan eşit dağılımı sağlamak için ya da zengin-

ya çıkan radikal feminist dalga politik eşitliğin, eşit oyla ya da cinsiyetsiz olarak kavramlaştırılmış liberal birey kategorisi ile sağlanamadığı yönünde eleştiriler getirmiştir. Bireyin beyaz, mülk sahibi, orta sınıf, erkek olarak kurgulanmış olduğunu gösteren feminist eleştiri kadınların böylelikle birey kategorisinden dışlanarak politik olarak bağımlı kılındığına dikkat çekmiştir.⁴⁵ Soyut birey kategorisi fiziksel farklılıklarımızı ve bu farklılıklar temelinde ortaya çıkan farklı sosyal ve politik statülerimizi gözmezden gelir. Bu anlayışın bir devamı olarak politik bir kategori olarak yurttaşlık ise liberal demokrasi içindeki cinsiyetlendirilmiş haklar ve ödevlere bakılarak anlaşılabilir. Öncelikle modern liberal demokratik geleneğin yurttaşlık tanımını oy hakkı, askerlik hizmeti ve vergi vermek ekseninde şekillenmiştir.⁴⁶ Yurttaşlık liberal teoride ekonomik ve sosyal alanda mutlak eşitlik anlayışı gölgesinde karşımıza çıkar.⁴⁷ Yukarıda bahsettiğimiz birey kategorisine atıfta kurgulanan yurttaşlık; yurttaşların temelde benzer özelliklere sahip bireyler olarak tahayyül edilmesi ve bu noktada da sınıf, etnik köken, din ya da toplumsal cinsiyete dayalı farklılıkların onların yurttaşlık konumları ile ilgisiz görünmesi neticesinde eşitsizlikleri örtten bir maske işlevi görür.

Liberal demokraside bir diğer sorun noktası da temsili demokrasidir. Temsili demokrasi eşit oy hakkı ilkesi ile seçilmiş temsilciler yoluyla yönetime katılımı öngörür. Ancak eşitlik il-

likle doğrudan ilgili olan politik etkiye sahip olmak için yetersizdir. Ekonomik ve sosyal koşullardaki eşitsizliğin temelleri olarak ırk ya da toplumsal cinsiyet gibi belirleyicilerin varlığı neticesinde ekonomik kaynaklara ulaşmada zorluklara sebep olabilmektedir. Bu zorluklar bilgiye, enformasyona, politik beceriye sahip olmanın gücünü ile birleştğinde ise sadece sosyal olarak değil politik olarak da eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır. Anne Phillips, "Must Feminists Give Up on Liberal Democracy", *Democracy and Difference*, s. 105.

45 Pateman'ın yukarıda aktarılan toplumsal sözleşme eleştirisine bakarsak yine bireyin eril bir kategori olduğunu görürüz.

46 Nira Yuval-Davis, "Women, Citizenship & Difference", *Feminist Review*, no. 57, Güz 1997, s. 20-21.

47 Mary G. Dietz, "Context is All: Feminism and Theories of Citizenship", *Feminism and Politics*, Anne Phillips (ed.), (New York: Oxford University Press, 1998) s. 382.

kesi ile temellenen oy hakkının genişlemiş olması temsilde eşitlik getirmemiştir. Öyle ki seçilmiş meclislerdeki sandalye dağılımına bakıldığında beyaz orta sınıf erkeklerin hâlâ ezici bir çoğunluğu olduğu görülür. Eğer bir toplumsal kategori sürekli olarak fazla temsil ediliyorsa bu diğer kategorilerin sürekli olarak az temsil edildiği anlamına gelecektir. Toplumun yarısını oluşturan kadınların sürekli olarak yetersiz temsil edilmesi adalet nosyonunda büyük bir çatlak olduğunu göstermektedir.⁴⁸ Cinsel ayrımcılığa karşı çıkan tezler, temsil sorununu öncelikle bir adalet sorunu olarak sormuşlardır. Hatta adaletsizliğin boyutu karşısında temsil sistemine isyan ederler. Feminist eleştiriye göre kadınların az temsil edilmesi için üç temel sebebi vardır; üretim ve yeniden üretimdeki cinsel bölünme, politikacıların çalışma koşulları, kadınların az temsil edilmesinin cinsiyetlendirilmiş hak ve ödevlerin bir sonucu olarak liberal demokrasiye içkin olması.⁴⁹ Liberalizmin eşitlik anlayışı ile yurttaşlık arasındaki bağlantı liberal demokrasinin düşünsel kökeninde yer alan toplum sözleşmesi kuramlarıyla kamusal alan özel alan ikiliği arasındaki ilişki ve tüm bunların siyasete katılma noktasında kadınların önüne çıkan zorluklar feminist eleştiri sayesinde deşifre edilmiş ve bunlar arasındaki bağlantı noktaları ortaya çıkarılmıştır.

Feminist teori ile kadınlar kurumsal politika alanında neden az temsil edildiklerini bu sonuçlara bağlamışlar ve politik katılım için kendi grupları içinde alternatifler oluşturmuşlardır. Feminist kadınların örgütlenme pratikleri mikro düzeyde politik topluluğa üyelik bilinci geliştirmiş; hareketin içinde ve gündelik hayatta yeni demokrasi pratikleri geliştirmelerini

48 Anne Phillips, "Kadınların Temsili", *Demokrasinin Cinsiyeti*, çev. Alev Türker, (İstanbul, Metis Yay., 1995), s. 83-86.

49 Liberal demokrasi yurttaşlık için önceki bölümde anlatıldığı gibi erkekleri işçi ve askerler kadınları anneler olarak tasnif eder. Bu ayrışma refah devleti politikalarında da erkeğin eve ekmeğe getiren baba kadınların da kocalarına bağımlı ve çocuklardan sorumlu anneler olarak görülmesiyle devam eder ve tüm sosyal haklar bu perspektifle düzenlenir. Böylece politik üyeliğin kendisi cinsiyetlendirilmiş olarak karşımıza çıkar. Bkz. Anne Phillips, "Must Feminists Give Up on Liberal Democracy?", *Democracy and Difference*, s. 106-108.

sağlamıştır. Öncelikle demokrasinin yalnızca devlet yönetimiyle ilgili bir yöntem olmadığını, gündelik yaşamımızın içindeki her tür deneyimde kullanılmasını gereken bir tür hayat tarzına içkin olması gerektiğini göstermiştir. Liberal demokrasiye yöneltilen feminist eleştiriler aslında demokrasinin demokratikleşmesine hizmet etmektedir.

Kadın hareketi bu eleştirel çerçeveye içinde hem yerel düzeyde hem de evrensel düzeyde bütüncül bir değişimi hedeflemektedir. Bu nedenle de Türkiye örneğinde taleplerin hiçbirisi üzerinden pazarlık yapmayı kabul etmemesi, hareketin devamlılığı ve radikallığı açısından önemlidir. Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'de feminist kadınlar örgütlenme biçimi açısından radikal değişiklikler getirmiştir. Bu iki nokta doğrultusunda Türkiye'de 1980 sonrası kadın hareketi ile Batı Avrupa'da rahat devleti sonrası ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler arasında bir benzerlik kurulabilir. Feminist hareket o yıllarda Türkiye'ye bilinmeyen yeni bir muhalefet formu getirmiştir.

1980 sonrası otoriter yönetim altında kadınlar kendilerini politik olarak konumlandırmışlar ve belki de ciddiye alınmadıkları için devlet erki ile ciddi çatışmalar yaşamamışlardır. Bu gizli dokunulmazlık sonucu diğer gruplar politika yapamadıkları halde kadın hareketi belki ciddiye alınmadığı için belki de Kemalist geleneğin kadın konusuna mesruiyet tanınmasından dolayı kadın hareketi kamusal alanda sesini duyurabilmiştir.⁵⁰

1980'ler Türkiye'sinde kadın hareketi bilinç yükseltme toplantıları ile kadınlar içinde feminist bilinci yayarken, yayınları sayesinde de ideolojik bir mücadele içine girmişlerdi.⁵¹ Kadın hareketi köktenci, demokrat, çoğulcu, katılımcı, hatta bireyci bir hareketti. Gruplara, bireylere ve onların inisiyatiflerine güvenen ve saygı, demokrasi, çoğulculuk gibi ilkeler çerçevesinde Türkiye'deki siyaset yapma üslubunu kökten değiştiren bir

50 Yeşim Arat, "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizmin Radikal Uzantısı", *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (der.), (İstanbul: Der Yay., t.y.), s. 531.

51 Şirin Tekeli, "Emergence of the Feminist Movement in Turkey, The New Women's Movements", *Feminism and Political Power in Europe and the USA*, (ed.) Londra, Druce Dahlerup, Sage, 1986), s. 196.

biçimde siyaset yaparak yol aldı.⁵² Böylece kadın hareketi 1980 sonrası dönemde demokrasiye geçişteki en önemli toplumsal aktör olarak tarihe geçti.

Kurumsallaşma-farklılaşma-kamu politikalarına sızma: İçer kapağan 90'lar kampanyaları çoğun 2000'ler

1980 sonrası kadın hareketinin öncelikli hedefi kadına yönelik şiddetin görünür hale getirilmesi ve bu konuda bir kamuoyu oluşturulmasıdır. Kamusal alanda bu konularda tartışma yaratarak toplumsal bir dönüşüm hedeflenmektedir. Bu amaçla birçok kampanya düzenlenmiş ve eylemler yapılmıştır. Kadınlar cinsiyetçi algılamaya biçimlerini değiştirmek hedefiyle hareket ederken bir farklılık ve farkındalık yaratmakla kalmamışlar, farklı çözüm stratejileri de geliştirmişlerdir. Bu çözüm stratejilerini, 1990 sonrası dönemde kurdukları dernek, vakıf, platform gibi kurumlarda gerçekleştirmeye çalışmışlardır. 1980'li yıllarda ekonomik, kültürel, toplumsal... pek çok alanda kadınların ikincileştiren ataerki ilişkisi biçimleri tartışıldı ve eleştirildi. Bu süreç farklılık, parçalılık, yerellik ekseninde biçimlenen bir demokratikleşme perspektifini de beraberinde getirdi.⁵³ 1990'lı yıllar kadın hareketi içinde farklılık, heterojenliğin ve farklı feminizmlerin belirginlik kazandığı bir dönem oldu.

Bu yıllarda ilk kurumsallaşma çabaları kadına yönelik şiddetle mücadele ekseninde karşımıza çıkmaktadır. Kadına yönelik şiddet meselesinin feminislerle devamlı gündemde tutulması kurumsallaşmayı sağlayan temel faktördür. Bununla birlikte göz ardı edilmemesi gereken bir diğer önemli faktör de kadınların bu mücadeleyi sürdürebilmek için kendi kurumlarını yaratma istekleri ve bu bağlamda kadın dayanışma merkezleri ve sığınmaevlerini kurma talepleridir. Ancak kadınlar bu amaca ulaşmak için ikili bir kurumsallaşmaya girmek zorunda

52 Şirin Tekeli, "80'lerde Türkiye'de kadınların Kuruluşu Hareketinin Gelişimsi", *Birlikim* 3, Temmuz 1989, s. 40.

53 Sevgi Uçan, "İkinci Dalga Feminizminin Açtığı Alan: Demokratikleşmeden AB'ye", *Birlikim*, Ağustos 2004, no. 184-185, s. 114.

kaldılar. Bu ikili kurumsallaşma; bağımsız danışma merkezleri ve sığınaklar oluşturmak ve bunların kadın hareketinin elinde kalması için esnek yapılardan bu kurumların sahibi olan tüzel kişilikli yapılara dönüşmek olarak tanımlanabilir.⁵⁴

1990 yılında kurulan "Mor Çatı Kadın Sığınacağı Vakfı" bu iki kurumsal düzeyi birlikte gösteren iyi bir örnektir. "Dayağa Hayrı" kampanyası sırasında oluşturulan birlikteliğin devami ve sorunun çözümü niteliğinde bir kurumsallaşmaya gitmek amacıyla kadın danışma merkezleri ve kadın sığınacağı kurmak için harekete geçilmiştir.⁵⁵ Vakıf, 1990'da kurulmasına karşın sığınak ancak 1995'te açılmıştır. Bu arada Şişli ve Bakırköy belediyeleri sığınaklar açmışlar ancak bu sığınaklar kadın bakış açısı ile yönetilmedikleri için istenen sonuç alınmamıştır.⁵⁶

1998 yılında Mor Çatı öncülüğünde kadına yönelik şiddete karşı kurumların ve kadın örgütlerinin habertleşmesi, bilgi akışının artırılması amacıyla "1. Kadın Sığınakları Kurulayı"

54 S. Nazik Işık, s. 47-48.

55 Mor Çatı Kadın Sığınacağı kurulumunun Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen ile ve Şişli Belediye Başkanı Fatma Girik ile yaşanan sorunlar henüz yerel yönetimlerin bu tip kurumlara ne kadar yabancı olduğunu gösterme açısından önemlidir. Öncelikle Mor Çatı Kadın Sığınacağı Vakfı'ndaki kadınların sığınacağı yöneticisi konumunda olmaları istenmemiş ancak orada memur olarak çalışmaları kabul edilmiştir. Filiz Kocacı, "Kadınlar Belediyeye Kurun: Kadın Evi Tarusması", *Kadınca*, Temmuz, 1990.

56 Filiz Kerestecioğlu-Birsen Kaşker, "Kadına Yönelik Şiddet ve Mor Çatı Deneyimi", *Örgütülüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 266-267. Bir başka örnek de Ankara'da 1990'da kurulan "Kadın Dayanışma Vakfı"dır. Vakfı kuran kadınlar henüz vakıf kurma süreci tamamlanmadan 1991'de "Alındag Kadın Danışma Merkezi"ni ve 1992'de sığınmaevini açmışlardır. Bu iki örnek de Ankara'daki yedi yıl İstanbul'daki beş yıl olmak üzere az da olsa bir süre açık kalmışlar ve maddi imkansızlıklar yüzünden kapanmışlardır. Maddi desteklerin gerileşiminin sebepleri olarak 1999 depremi ile bağışlarda bir düşüş yaşanmış, dış fonların 1990'ların başında tüketilmiş olması nedeniyle artık kulanılmaması ve dış yardımlardan yararlanmaya idari kısıtlamaların getirilmesi gösterilebilir. S. Nazik Işık, s. 49-50-53. Mor Çatı Kadın Sığınacağı Vakfı 24 Eylül 2005 tarihi itibarıyla Beyoğlu Kaymaklığı arasında imzalanan İşbirliği Protokolü çerçevesinde Dünya Bankası kredisi ile açılan Beyoğlu Kadın Konukerinin yönetimini üstlenmiştir. Bkz. İstanbul Valiliği II Basın ve Hakla İlişkiler Müdürlüğü 164 sayılı Basın Bülteni, 16.09.2005, (cevrimci) www.istanbul.gov.tr/default.asp?pid=330ahid:1475

toplamıştır. Böylece ortak politika ve stratejiler oluşmaya başlamıştır. Ayrıca kurullay kadın hareketi açısından ortak eylem programı ve yeniden kendi gündemini oluşturma açısından da önemlidir. Kurulay 4320 sayılı "Aileyi Koruma Kanunu" ve "Medeni Kanun" tasarılarının biçimlenmesi noktasında da önemli rol oynamıştır. Tüm bunların yanında 2000 yılında kurulan e-posta ağı hem bilgi alışverişi hem gündem oluşturulma hem de sorunlara çözümler bulmak için bir müzakere alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷ Kadın Sığınakları Kurulayı örneğinde kadınların 1980'lerde oluşumuna başladıkları söylenebilir. Çerçeve hem kurumsal düzeyde kendini göstermeye başlamıştır hem de farklı kadın örgütlerinin bir araya gelmesi böylece de farklı bakış açılarını içeren bir müzakere zemininin oluşmasının öni açılmıştır.

1990'lı yıllarla başlamış kurumsallaşma serüveni farklı alanlarda ve coğrafyalarda çalışan kadın örgütlerini de ortaya çıkarmıştır. Mesela Uçan Süpürge birincil amacı çoğalan ve farklılaşan kadın grupları arasında iletişimi sağlamak ve bu grupları bir araya getirecek fırsatlar yaratmak olan bir örgüttür.⁵⁸ KADER (Kadın Adayları Destekleme Derneği), Türkiye'de kadınların politikada ve karar verme pozisyonlarında çok az oldukları gerçeği karşısında; kadınların seçime ve atamaya gelirken tüm karar verme mekanizmalarında ve politikada biran önce etkili ve giderek eşit temsilini sağlamak amacıyla kurulmuştur ve bu konuda önemli kampanyalar, projeler yürütmektedir.⁵⁹ Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Vakfı ise kadınları özgür bireyler ve eşit yurttaşlar olarak siyasal ve toplumsal hayata katılımını desteklemeyi amaç edinen, kadının insan hakları üzerine araştırmalar yapan, eğitim çalışmaları düzenleyen ve hem ulusal hem uluslararası düzeyde lobi faaliyetleri yürüten bir örgüttür. Ka-Mer (Kadın Merkezi) Diyarbakır'da kurulan eşit emek, eşit söz hakkını benimseyen ve hiye-

57 S. Nazik Işık, s. 54-55.

58 Filiz Kardam, Yıldız Ecevit, "90'ların Sonunda Bir Kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge", *90'lar Türkiye'sinde Feminizm*, s. 92-93.

59 www.kader.org.tr

rarsiyi reddeden ve temel insan haklarını savunan, ırk, dil, din, cins ayrımcılığına ve her türlü ayrımcılığa ve şiddete karşı olan; dayanışma ve paylaşım ilkeleri ile bağimsız kadın çalışmasına inanan bir kadın kuruluşudur ve ileriki sayfalarda daha ayrıntılı olarak anlatılacaktır.⁶⁰ Bu örgütlerin yanında dergi çıkarmaya devam eden ve yeni dergiler çıkaran Pazartesi, Amargi gibi feminist kadın örgütleri de gözden kaçmamalıdır. Elbette bunların yanında Türkiye'de bugün 200'e yakın kadın örgütünün varlığı gözlerden kaçmamalıdır.

Bu örgütlerden farklı olarak Türk Kadınlar Birliği ve Cumhuriyet Kadınları Derneği gibi kendilerini feminist olarak tanımlamayan ama kadın konusundaki yasa değişikliklerinde aktif çalışan hatıra lobi faaliyetlerinin büyük bir bölümünü yapan kadın örgütleri de vardır. Yine kendini feminist olarak tanımlamayan ama kadın dayanışması ile hareket etmeye çalışan KAGIDER (Kadın Girişimciler Derneği) gibi örgütlerin çoğalmasa ise bize toplumsal cinsiyet meselesinin bir ana akım haline geldiğini de göstermektedir. Özellikle Türk Kadınlar Birliği ve Cumhuriyet Kadınları Derneği gibi kadın örgütleri politik strateji olarak radikallerden ayrılmaktadırlar. Bu grup *reformistler* olarak adlandırılmaktadır. *Reformistler* geleneksel politik yapılar yoluyla eşit hak talepleri biçiminde gerçekleştirilmektedir. Çıkar ya da baskı grubu şeklinde örgütlenen kadınlar, partiler ya da diğer politik kurumlar aracılığıyla eşit haklar için lobi grupları oluşturmurlar. Lobicilik faaliyetleri, koalisyon yapılarına ve iletişim ağları sayesinde verimli sonuçlar doğurabilmektedir. Ancak lobi faaliyeti yapabilmek için açık bir politik sisteme ihtiyaç vardır. Sistemlerin özellikleri ve politik grupların taleplerini duymalarına fırsat verme araftıkları hareketleri de belirtmektedir.⁶¹ Bu nedenle güçlü bir sol geleneği olan İngiltere'de feminizm sendikalar içinde ve yerelde ör-

gülenirken güçlü bir sol geleneği olmayan ama reform geleneği olan Amerika Birleşik Devletlerinde çıkar gruplarının karar alma mekanizmalarını etkileyebildiği bir sistemin içinde kadınlar çıkar grubu şeklinde örgütlendirmişlerdir.⁶² 1970lerin ortalarına doğru bu iki farklı yapı birlikte hareket etmeye başladıkları sonra bir politika değişikliğine gidildi. Artık kadın hareketi taleplerini ortaya koyarken bunları gerçekleştirmek için politik partileri,⁶³ Kongre'yi, mahkemeleri,⁶⁴ sendikaları⁶⁵ kullanarak hem lobicilik faaliyetlerinde bulundular hem de radikal protesto kampanyalarını örgütlediler.⁶⁶ Aslında Türkiye'de de 2000'li yıllarda böyle bir süreç girildiği söylenebilir özellikle Medeni Kanun ve TCK değişikliklerinde Türk Kadınlar Birliği, Cumhuriyet Kadınları Derneği ve Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Vakfı çok aktif olmuşlardır.

1990'li yıllarda bir başka kurumsallaşma deneyimi Barolar içinde kurulan "Kadın Hukuku Komisyonları"⁶⁷ ve bu komis-

62 A.g.e., s. 139-143-144.

63 Özellikle 1970 ve 80li yıllarda kadınların seçim dönemlerinde feminist taleplerin üzerinde durmaları ABD ve İsveç'te toplumsal hareketlerin politik müzakereye bulunulacak muhataplar olarak algılandıklarını gösteren örneklerdir. Bkz. A.g.e., s. 151.

64 Özellikle ABD'de hukuk sisteminin yapısından dolayı davaların sonuçları iç hukukun değişmesini sağlayabilmektedir.

65 Sendika-işçi ilişkisi giderek kopmaya başlarken ve mavi yakalılardan beyaz yakalılara geçidilçekadınlar mobilizasyon da daha önemli bir yer tutmaya başladılar ve sendikalar için daha önemli hale geldiler. Özellikle İngiltere ve ABD'de sendikalar içinde temsil, çocuk bakımı, kadınlara yönelik özel eğitimler gibi konular konuşulmaya başlandı ve bu konular üzerinde talepler ve uygulamalar geliştirildi, s. 151.

66 J. Cohen, A. Ararato, s. 552.

67 İlk kez İstanbul Barosu bünyesinde 1999 yılında "Kadın Hakları Uygulama Merkezi" adı altında kurulan birim, hukuk alanında kadına ilişkin ayrımcılıkla ilgili mevzuat ve uygulamaya ilişkin çalışmalar yapmaktadır. Merkez; fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik her türlü şiddete maruz kalan kadınlara ve maddi gücü yeterli olmayan aile hukuku ile ilgili olarak yardım talebinde bulunan kadınlara gerekli bilgilendirme ve hukuki desteği sağlamak üzere kurulmuştur. Sevgi Uçan Çubukçu, "Demokrasiye Önemli Bir Katkı: Kadının Sivil Toplum Örgütleri", *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar Sorunlar, Umutlar*, s. 108. İstanbul'dan sonra İzmir, Ankara, Diyarbakır, Adana, Bursa, Karabük, Erzurum gibi 30 civarı kente Kadın Hakları Uygulama merkezleri kurulmuş ve danışma, eğitim, hukuki yardım gibi faaliyetlerde

60 Nebahat Aktoc, "Diyarbakır Ka-Mer'in Kuruluş Hikâyesi ve Yürütüğü Çalışmalar", *90Yılda Türkiye'de Feminizm*, s. 209.

61 Joyce Gellb, *Feminism and Political Action, Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*, Russell J. Dalton ve Manfred Kuechler (ed.), (New York: Oxford University Press, 1990), s. 149.

yonların oluşturduğu bir tür çatı organ olan "TÜBAKKOM"un ortaya çıkmasıdır. TÜBAKKOM'un amaçlarından biri Medeni Kanun, Ceza Kanunu, İş Kanunu ve diğer kanunlarda yer alan eşitliğe aykırı hükümlerin değiştirilmesi için güçlü bir baskı grubu oluşturulmasıdır. Bir başka amacı da Türkiye'nin onayladığı CEDAW başta olmak üzere uluslararası taahhütlerin yerine getirilmesi için çalışmalar yapmaktır. Son olarak da kadınlara karşı uygulanan her türlü ayrımcılıktan kaynaklanan sorunlara çözüm getirilmesi ve uygulamada çeşitli kurumlarda kadınların başvurduklarında karşılaştıkları önemsenmemeye, alay edilme, aşağılanma gibi ayrımcı davranış biçimlerinin ortadan kaldırılması için çalışmalar yapmaktır.⁶⁸

Bir başka kurumsallaşma alanı da üniversiteler içindeki kadın araştırma ve uygulama merkezleridir. Yıkarda da bahsedildiği gibi Türkiye'de feminist hareketin yeşermesinde akademisyen kadınlar önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca bu kadınlar sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde feminist eleştiriyi ve kadın bakış açısını kullanarak çalışmalar yapmışlardır. Böylece toplumsal cinsiyet bilgi üretim süreçlerine dahil edilmeye başlanmıştır. Ancak bunun yaygınlaşması "kadın araştırmaları"nın yaygınlaşması ile gerçekleşmiştir.⁶⁹ Yine 1989 yılında açılan Kadın Eserleri Kütüphanesi de feminist bilinçle oluşturulan bir başka resmi kurumdur. İstanbul Büyükşehir Belediyesine ait olan kurum feminist kadınların çalışmalarını neticesinde bugün-

bulunmaktadır. Bu faaliyetlerin dışında özellikle İstanbul'da ve Ankara'da düzenlenen panel ve konferanslar da önemli faaliyet alanlarından biridir. Ancak bu merkezler Baro yönetiminin tutumları neticesinde zaman zaman kapanmakta zaman zaman da işlevsiz hale getirilmektedir.

68 Filiz Kocali, "TÜBAKKOM: Eşitlik Mücadelesine Devam", (cevrimci) www.bianet.org, 2003/03/20/17420.htm, 10.02.2006

69 İlk kez 1989 yılında İstanbul Üniversitesi içinde kurulan Kadın Araştırma ve Uygulama Merkezleri bugün 14 farklı üniversitede bulunmaktadır. Bu merkezler bilimsel alan yanında toplum ve üniversite arasında da yapılan projeler ve kampanyalarla başka türlü bir ilişki kurmaktadır. Örneğin İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmalar Merkezi Medeni Kanun değişikliği kampanyasında koordinasyon merkezi gibi çalışmıştır. Ayrıca bu merkezler kadına yönelik şiddet, kadın bilinci, göç ve kadın, kadın istihdamı gibi konularda yürütülen eğitim programları ve projeler ile de önemli açılımlar getirmektedirler.

kü haline gelmiştir. Kütüphane, Türkiye'deki Kadın Hareketi'nin belleğini oluşturmak ve kaynak malzeme konusunda bilgi yaratarak görünmeyen kadınları ve kadın tarihini görünür kılmak amacıyla kurulmuştur. Kütüphanenin en önemli işlevlerinden biri belgelere feminist bilinçle yaklaşmaktır.⁷⁰

Kadınlar kendi kurumlarını kurmakla yetinmediler sorunun çözümü için devlet aygıtının soruna yaklaşım biçimini de değiştirmeye çalıştılar. 1987 yılı ile başlayan kampanyalar 1990 yılı itibarıyla kurumsallaşma sürecini getirdiler. Kadınlar 1980'li yıllardaki feminist hareketin verdiği ivme ile bir yandan kendi kurumlarını oluşturuyorlardı bir yandan da kadın bakış açısı CEDAW, Pekin+5 gibi uluslararası anlaşmalar ve eylem planlarıyla kamu politikalarının içine sızmaya (gender mainstreaming) başlamıştı. Feministlerin oluşturduğu kurumların feminist olmayan kadın örgütleri, medya ve devlet kurumları tarafından ve gündelik dil içinde kullanılması da yaygınlaşmıştı.

Elbette bu misyonu gerçekleştirmeye çalışırken kadınlar, Türkiye'nin imzaladığı CEDAW⁷¹ gibi uluslararası sözleşmele-

70 Aslı Davaz Mardin, "Görünmezlikten Görünürleşme: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı", 90'tarıda Türkiye'de Feminizm, s. 185-190.

71 1979'da BM Genel Kurulu'nda kabul edilen Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi 1985'te Türkiye tarafından onaylanmıştır. CEDAW metni için bkz www.kadının insan hakları.org

Öncelikle cinsiyet temeline ayrımcılık uluslararası hukukta düzenlenmiş durumdadır. Uluslararası hukuk 1979 tarihli CEDAW ile kadın haklarının insan hakları olduğunu açıkça kabul etmektedir. Uluslararası hukuktan kadın bakış açısı ile yorumlanması özel alanda ya da kamusal alanda kadınlara aile içinde ya da topluluk içinde yönetilen şiddetli kadınların fiziksel ve ahlaki bütünlüğüne ve insanlık onuruna saldırı olarak kabul edilmesini getirmiştir. Bu yorumun bir sonucu olarak "BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı" neticesinde oluşturulan "Pekin Deklarasyonu" ile bu konferansa katılan hükümetler stratejik hedef olarak belirlenen kadına yönelik şiddeti önlemek ve ortadan kaldırmak için bütünsel önlemler almak zorundadırlar. 124. maddenin jfkra-sına göre hükümetler kadına yönelik şiddetli ortadan kaldırmak için bütün uygun düzeylerde eylem planları oluşturmak ve uygulamakla yükümlüdürler. Ayrıca yine aynı belgeye göre kadınların ilerlemesi için bir politika koordinasyon birimi olarak bir ulusal mekanizma oluşturulması gerekmektedir. Belgenin 201. maddesine göre: "Bu birimin ana görevi, toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bakış açısını bütün politik alanlarda hakim kılmayı hükümet çapında desteklemektir." Pekin Eylem Platformu, Pekin+5 Siyasal Deklarasyonu ve So-

rin yarattığı olumlu havayı da kullandılar. CEDAW'ın iç hukuka yansımaları ve uygulanması için siyasi iktidar üzerinde eylemleri, kampanyaları ve örgütleri ile bir baskı grubu oluşturmuşlardır. Sözleşme, taraf olan devletlerin cinsiyetçi ayrımcılığın engellenmesi için hukuksal düzenlemeler yapmalarını, ayrıca ceza hükümlerini kaldırmalarını, kadınların siyasal ve ekonomik alana katılımını sağlayacak önlemler almalarını öneriyordu. Tırkıyeli kadınlar, bu sözleşmeden doğan hakların uygulanması için yaptıkları eylemlerle, kurdukları dernekler ve platformlarla bir baskı grubu oluşturmak suretiyle hem kanun değişiklikleri taleplerinde hem de kamu politikalarının kamu politikalarının toplumsal cinsiyet bakışı açısı (gender mainstreaming) ile oluşturulması taleplerinde öncelikle CEDAW metnini referans göstererek dış dinamikleri demokratikleşme doğrultusunda en iyi kullanan toplumsal grup olmuşlardır. Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün (KSSGM) kurulmasında, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esigeme Kurumunun Kadın Misafirhanesi yönetmeliğinin çıkarılmasında, Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu kurulmasında (1987), 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu'nun çıkarılmasında, Belediyeler Yasası, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu değişikliklerinde CEDAW'ın ve Pekin Belgesi'nin etkileri görülmektedir.

Eşitlik taleplerine ulaşabilmek için kadınlar tüm demokratik mekanizmaları kullandıkları gibi uluslar arası mekanizmalara da başvurmuşlardır. Ulusal mekanizmalar toplum içinde bastırılmış grupların kamu erkinin kullanımının insan hakları belgeleri çerçevesinde yeniden tanımlanması talebi ile oluşturulmuşlardır. Bu kurumlar bir yandan kadınların insan haklarının korunmasını yerleşik politika haline getirirken bir yandan da hem kamu sektöründe hem de özel sektörde yerleşik ataerkil değerlerle çatışma içindedirler. Bu nedenle devlet içinde olmakla birlikte, devletin ataerkil ilkeye göre dü-

zenlenmiş bir yapı olması nedeniyle, devlete karşı çalışmazlıklar.

Ancak kadın meselesinde kamu politikalarını değiştiren dış dinamikler her zaman kadın hareketinin itici gücü ile paralel olmamıştır. Bu kurumsal yapılardan ilki olan DPT bünyesindeki "Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu" kadınlar tarafından gelen talepler çerçevesinde değil "BM Nairobi İleriyeye Dönük Stratejiler" gibi uluslar arası yükümlülükler çerçevesinde oluşturulmuştur.⁷³ 1990'da KSSGM'nin kurulması da Nairobi Konferansı'nda alınan kararlarla ilgilidir.⁷⁴ Öyle ki KSSGM'nin kuruluşunda kadın hareketi içinden hiçbir örgütle görüşülmemiştir. KSSGM örneği kökleri 18. yüzyıla dayanan yukarıdan modernleşme geleneğinin devam ettiğini, Tırkıyede hâla dış dinamiklerin birincil belirleyen olduğunu gözler önüne sermektedir. Ancak bu eğilimin tersine 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu'nun⁷⁵ çıkarılması gibi örneklerde kadın hareketinin demokratikleşme yönünde önemli kırılma noktaları ya-

72 Selma Acuner, s. 126.

73 Bkz. Selma Acuner, "90'lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları", 90'lı Yıllarda Tırkıyede Feminizm, s. 128-129.

74 Selma Acuner, "90'lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları", 1990'lar Tırkıyesinde Kadın Hareketi.

75 1998 yılında 4320 sayılı "Ailenin Korunmasına Dair Kanun" yürürlüğe girmiştir. Kanunla "eşlerden birinin veya çocukların veya aynı çatı altında yaşayan aile bireylerinden birinin aile içi şiddete maruz kaldığı" durumlarda alınacak tedbirler belirlenmekte ve böylece kadınlara ve çocuklara yönelik erkek kardeş, kayınvalide, amca, dayı, büyükbaba vb. tarafından uygulanan sözel, fiziksel, duygusal, ekonomik, cinsel şiddet karşısında bir düzenleme getirilmektedir. Ayrıca yasaya göre şikâyetin mutlaka mağdur tarafından yapılması gerekmektedir; ihbar mümkündür. Mahkeme şikâyeti hakkı bulduğunda şiddet uygulayan taraf alın ay evden uzaklaştırılabilir; karara uymadığı takdirde de üç aydan alı aya kadar hapis cezasına çarptırılabilir. Tedbir kararları ile birlikte boşanma söz konusu olmadan mağdur eş ve çocuklar için mülkiyet talepleri edilebilir. Ayrıca bu madde çerçevesindeki başvurularda mahkemelerde "kadına mali külfet getirmemesi" amacıyla harc alınmamaktadır. Burada kadın ile erkek arasında ekonomik ve toplumsal bir güç ilişkisi olduğu ve bu açıdan bakıldığında kadının ezilen, güçsüz konumunda olduğu kabul edilmektedir. Devlet aygıtı bununla birlikte mağdur olan tarafın, kadınların yanında yer almaktadır. Fatmagül Berktaş, "Kadınların İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni bir Açılım", *Tarihin Cinsiyeti*, s. 54.

ratığı görülmektedir. Bu kanunla birlikte kadın erkek arasında toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin olduğu kabul edil-
mekte ve devlet, aile içindeki ataerkil ilişki biçimlerine toplumsal cinsiyet duyarlılığı ile yaklaşma zorunluluğu içine çekilmektedir.⁷⁶ Bu kanun ile birlikte devletin özel alandaki ataerkil mekanizmalara karşı bir tutum geliştirmeye başladığı gözlemlenmektedir. Elbette bu durum kanunun aile içi şiddete karşı çıkarılmasına rağmen aileyi koruma kanunu ismiyle çıkarılmasındaki ataerkil örüntüyü eleştirmemiz önünde bir engel değildir.⁷⁷

Kuruluşundaki tüm sanclara rağmen KSSGM daha sonra bağimsız kadın örgütleri ile ilişkiler kurarak birlikte politikalar oluşturmaya çalışmıştır. KSSGM'nin veri tabanı oluşturma çalışmaları, uluslararası ilişkiler kurma ve yasal çalışmalar yapma⁷⁸ yönünde attığı adımlar ve bağimsız kadın örgütleri ile yürüttüğü projeler devlet aygıtının dönüşümünü gösteren ve devlet sivil toplum ilişkisinin var olmanın dışında da kurulabileceğini gösteren önemli örneklerdir. KSSGM devlet ve kadın hareketi arasında köprü işlevi görmekte ve uluslararası mekanizmaların da verdiği ivmeyle devlet sivil toplum arasındaki

76 Fatmagül Bertay, s. 51.

77 Kanunun uygulanması için kuşkusuz emniyet teşkilatının, doktorların, savcılarının ve hakimlerin kanun hakkında bilinçlendirilmesi ve kanunun kadınlar tarafından da öğrenilmesi gerekmektedir. Kanunu kadınlara duyurmak ve uygulanmasını sağlamak amacıyla 2005 yılında Amargi, Gökkuşluğu Kadın Derneği, Mor Çayı Kadın Sığınma Vahki ve Şahmaran Kadın Dayanışma Merkezi İstanbul'daki vapur işkellerinde Türkiye ve Kürçe olarak kanun hakkında bilgilendirici broşürler dağıtmışlardır. Ancak bu çalışma yerel düzeyde ve kısa süreli bir çalışma olmuştur. Bu konuda özellikle barolar ve emniyet teşkilatı için kanunun uygulanması amacıyla KA-DER bir proje başlatmıştır. Sevgi Uçan Çubukçu, s. 103.

78 İyi bir örnek olarak KSSGM tarafından 1998 yılında oluşturulan "1995 yılında Pekin'de Gerçekleşen IV. Dünya Kadın Konferansı Sonuçlarının Uygulanması ve İzlenmesine İlişkin Ulusal Eylem Planı" gösterilebilir. Ulusal Eylem Planı ile kritik görülen alanlarda yapılan durum sapmasını çerçevesinde kurumsal ve yasal çözüm önerileri getirilmektedir. Söz konusu önerilerin içinde Türk Ceza Kanununun ayrımcı hükümlerinin değiştirilmesi de yer almaktadır. Bkz. T. C. Başbakanlık KSSGM, 1995 yılında Pekin'de Gerçekleşen IV. Dünya Kadın Konferansı Sonuçlarının Uygulanması ve İzlenmesine İlişkin Ulusal Eylem Planı, Ankara, 1998.

işkinin mahiyetini hiyerarşi dışı, diyalogla temellendiren bir yapı oluşturmaya çalışmaktadır.⁷⁹

1990 sonrası dönemde özellikle 2000li yıllarla birlikte yani bir kampanyalar dönemine girildiği söylenebilir. 2000li yıllara damgasını vuracak iki önemli kampanya Medeni Kanun ve Türk Ceza Kanunu Kampanyalarıdır.

1994 yılında Medeni Kanun Değişiklik Tasarısı çalışmaları başlamış ve 1 Ocak 2002 tarihinde yeni kanun yürürlüğe girmiştir. Kadın örgütleri İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezinin oluşturduğu koordinasyonda 1993 yılında 119 bin kadının imzaladığı dilekçe kampanyası ile Medeni Kanun değişikliği için bir adım atılmıştır. 1994 yılında başlayan değişiklik çalışmaları kadın hareketinin çalışmaları sonucunda aile hukukunda özellikle kadın erkek eşitliği meselesinde büyük kazanımlar elde edilmesi ile sonuçlanmıştır. Kadının İnsan Hakları - Yeni Çözüm Vahki 1994 yılında medeni kanunda tam eşitlik talep eden uluslararası bir mektup ve faks kampanyası başlamıştır. Ayrıca bu süreçte 1995 yılında Beijing'te toplanan BM Kadın Konferansı'nda Türkiye CEDAW'daki taahhütlerini yinelemiştir. 1997 yılında ise CEDAW raporlarını sunmuştur. 1998'de nihayet tasarı meclise sunulmuştur. Ancak 1999 yılındaki genel seçimlerle hükümet değişince yeni bir komisyon kurulmuş ve Nisan 2000'den Haziran 2001'e dek komisyon çalışmaları devam etmiştir. 2001 yılının başlarında 126 kadın örgütü ülke çapında bir kampanya başlatmıştır.⁸⁰ Toplanılan, medya, faks kampanyaları, açıklamalar, bildiriler, Adalet Komisyonu ziyaretleri, TBMM Başkanlığı, milletvekili ziyaretleri, parti başkanları görüşmeleri, Türkiye çapında yürütülen etkinlikler yeni medeni kanun çalışmasını derinden etkilemiştir.⁸¹ Yapılan değişiklikleri etkileme ve yönlendirme amacıyla ka-

79 İnci Özkan Kerestecioğlu, "1990'larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi", *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, s. 84-85.

80 WWHR-New Ways, *Turkish Civil and Panel Code Reforms From a Gender Perspective: The Success of Two Nationwide Campaigns*, WWHR-New Ways, İstanbul, 2005, s. 7-8.

81 İnci Özkan Kerestecioğlu, s. 81.

dnlarının yaptıkları lobi çalışmalarını ve baskı grubu oluşturmaları⁸² neticesinde medeni kanunda⁸³ kadını birey olarak gören değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Kadınlar 1980lerde oluşturdukları taleplerini kamuoyu desteği yaratarak ulusal düzeyde kabul ettirme başarısını göstermişlerdir.

2004'te Anayasanın kadın erkek eşitliğini güvence altına alan 10. maddesi pozitif ayrımcılık ya da olumlu eylem kavramlarına yer vermesi için yine bir kampanyaya başlamış ancak maddeye "devlet kadın erkek eşitliğinin uygulamada sağlanması için önlem alacak" ibaresi eklenmiştir. Bu hüküm elbette yeterince bağlayıcı bir nitelik taşımamaktadır. Yasa önünde eşitliğe dayanan bir anlayışın tezahürü niteliğindeki ibare, var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için yetersizdir. Demokratik geleneğin toplumun ortak değerler çerçevesinde ortak iyive ulaşması fikrine dayanması farklı özelem ve çıkarları olan birey ve topluluklar açısından kimin kime göre tanımlandığı sorununun ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada demokrasi hem öz olarak hem de kullanacağı mekanizmaların işleyişi açısından farklı özelemlere, sorunlara ve taleplere sahip bireylerin ve grupların tartışabileceği müzakere zeminini var etmektedir.⁸⁴ İş-

82 Kadın örgütleri İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezinin oluşturduğu koordinasyonunda 1993 yılında 119bin kadının imzaladığı dilekçe kampanyası, 129 kadın grubunun toplanmaları, faks, medya kampanyaları, açıklamalar, bildirimler, kanunun görüşüldüğü Meclis komisyonu, TBMM başkanlığı ve siyasi parti temsilcilerine ziyaretler, birebir görüşmeler ve Türkiye'nin tüm bölgelerinde yürüttükleri etkinlikler... bkz. İnci Özkan Keresecioglu, *1990'larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi*, Fatmagül Berkay, Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar, KA-DER Yay. İstanbul, 2004, s. 81.

83 Kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan 159. maddenin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi, kadının kocasının soyadıya birlikte kendi soyadını taşıyabilmesi, bakire-dul - boganmış gibi tanınmaları nütus kağıtlarında yer almasının sona erdirilmesi, zinanın suç olmaktan çıkarılması.

84 Bkz. Jane Mansbridge, *Feminism and Democracy, Feminism and Politics*, s. 143. I.M. Young, "Impartiality and the Civic Public: Some Implications of Feminist Critiques of Moral and Political Theory", *Feminism the Public and the Private*, Joan B. Landes (ed.), Oxford University Press, Oxford-New York, 1998, s. 432. I.M. Young, *İletişim ve Öteki*. Müzakereci Demokrasinin Ötesinde, *Demokrasi ve Farklılık*, Seyla Benhabib (ed.), çev. Zeynep Güneş, Cem Günel, (İstanbul: WALD, 1998), s. 178. Nancy Frazer, "Kamusal Alan Yeniden Dü-

te bu yüzden pozitif ayrımcılık ilkesi başlangıç koşullarındaki eşitsizliği ortadan kaldırmayı amaçlayan bir perspektif sunduğu için; bu noktada da hayati öneme sahiptir.

TCK değişikliklerinde de kadınlar sivil toplum içinde bu değişiklikleri etkileyen ve süreci denetleyen birincil grup olmuşlardır. 2001 yılında Medeni Kanun kampanyası sonuçlandıktan sonra bu kampanyanın verdiği heyecan ile Kadının İnsan Hakları - Yeni Çözümler Vakfı'nın koordinasyonluğunda Nisan 2002'de Türk Ceza Kanunu Kadın Çalışma Grubu kuruldu.⁸⁵ Temel amaç mevcut TCK'daki kadını; toplumun, ailenin ve erkeğin mali sayan ataerkil ruhu ortadan kaldırarak toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde kanuna, kadını birey olarak gören bir ruh kazandırmaktır. Elbette bu noktada gözden geçirilmemesi gereken şey tüm taleplerde 1980'li yıllardan itibaren kadın hareketinin oluşturduğu kavramlar ve talepler çerçevesinde hareket edildiğidir. Grup öncelikle taslak tasarımı⁸⁶ ve mevcut yasayı tarayarak kadına karşı ayrımcılık yapan,

sünmek", *Kamusal Alan*, der. ve çev. Meral Özbe, (İstanbul: Hil Yay., 2004), s. 116.

85 Turkish Civil and Penal Code Reforms From a Gender Perspective: The Success of Two National Campaigns, Women for Women Human Rights - NEW WAYS, 2005. Gruba katılanlar genelde akademisyenler; baroların kadın hakları uygulama merkezlerinde çalışan avukatlar veya feminist avukatlar olmuştur. Çalışma grubuna katılanlar: Senal Saruhan (Cumhuriyet Kadınları Derneği), Yıldan Yirmibesoglu (İstanbul Valiliği İnsan Hakları Masası), Aysegül Kema (Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı), Zühal Doğan (Diyarbakır Barosu), Remziye Tanrıkulu (Diyarbakır Barosu), Aysel Celikel (Akademisyen ve daha sonra adalet bakanı), Ayten Ağirdemir (İstanbul Barosu Kadın Hakları Uygulama Merkezi), Canan Arın (İstanbul Barosu Kadın Hakları Uygulama Merkezi), Hatıya Gulbahar (Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı), Pinar İlkataran (Kadının İnsan Hakları - Yeni Çözümler Vakfı), Ela Anıl (Kadının İnsan Hakları - Yeni Çözümler Vakfı), Liz Amado (Kadının İnsan Hakları - Yeni Çözümler Vakfı), Mehmet Emin Arıık (Akademisyen, Marmara Üniversitesi)

86 İlk taslak tasarımı 1985 yılında Prof. Dr. Sulhi Dönmez başkanlığında hazırlanmıştır. Aldığı eleştiriler neticesinde bu tasarı 1988'de rafa kaldırılmıştır. 1997 yılında başka bir tasarı hazırlanmış ve 2000 yılında Sulhi Dönmez başkanlığındaki Adalet Bakanlığı Komisyonuna getirilmiştir. DSP, ANAP, DYP koalisyonundaki anlaşmazlıklar nedeniyle bu metin meclis gündemine alınmamıştır. Ancak Avrupa Birliği sürecinin getirdiği siyasi kriterler TCK değişikliğini zorunlu hale getirmiştir. Böylece 2000 yılında hazırlanan tasarı 2002 yılında Meclis gündemine girmiştir.

kadına yönelik insan hakları ihlallerini meşrulaştıran ve kadının bedensel bütünlüğünü yok sayan maddeleri belirlemiştir. Daha sonra bu maddelerin yerine Yeni Türk Ceza Kanunu için kadın bakış açısıyla uluslararası belgelerden de yararlanarak yeni yasa maddeleri hazırlanmıştır. Böylece TCKKÇG hem mevcut yasayı ve tasarayı eleştirmiş hem de feminist hareketin oluşturduğu kavramsal çerçeveye içinde alternatif bir yasa metni hazırlanmıştır.

TCKKÇG Mayıs 2003 itibarıyla erken seçimlerin hemen ardından daha geniş bir platforma dönüşme ve uluslararası bir kampanyaya yürütme kararı almıştır. Kadının bedeni üzerinde, erkeğe tasarruf hakkı tanıyan zihniyetin tümünden değişmesi amacıyla 26 kadın örgütü tarafından TCK Kadın Platformu oluşturulmuştur. Bu platform aracılığıyla yanyana gelen kadınlar konferanslar, paneller, basın toplantıları düzenleyerek yine bir kampanyaya ile tasarıya yönelik taleplerini kamuoyu ile paylaşmış, ayrıca değişiklik taleplerini de Meclis Adalet Komisyonuna sunmuşlardır. Ayrıca platform için bir e-mail grubu oluşturulmuştur. E-mail grubu TCKKP için bir müzakere alanı olarak tanımlanabilir. E-mail grubu aracılığıyla hem TCK maddeleri üzerindeki tartışmalar TCKKÇG'nin çalışma toplantıları bitikten sonra bile devam etmiş hem de kadınların karşılaştıkları güçlükler karşısında stratejiler belirlemeleri için birincil iletişim kaynağı olmuştur. Yeni TCK'da kadınların taleplerinin birçoğu gerçekleştirilmişse de hâla eksiklikler vardır.⁸⁷ Tüm bu örnekler kadın hareketinin devleti dönüştürmede son 25 yılda en önemli toplumsal aktör olduğunu göstermektedir. TCK ve

87 Toplumla karşı işlenen cinsel suçların kişilere karşı suçlar başlığında düzenlenmiştir. Tecavüzün tanımı uluslararası standartlara göre yapıldı. Cinsel suçların kolluk güçlerince işlenmesi ağırlaştırıcı sebep sayıldı. İşkence amacıyla tecavüz eden failin, işkence ve tecavüz suçlarından ayrı ayrı ceza alması sağlandı. Evlilik içi tecavüz suç sayıldı. Evli, bekar, bakire olan ve olmayan kadınlar arasındaki ayrımlar kaldırıldı. Tecavüz failinin mağdur kadınla evlenmesi halinde cezanın ertelenmesi hükümü yasadan çıkarıldı. İşyerinde cinsel taciz yasa kapsamına alındı ancak uygulama şikâyeteye bağlandı. Namus adına işlenen cinayetlerin faillerinin haksız tahrik indiriminden yararlanması engellendi ancak bu suçlar nitelikli insan öldürme kapsamına alınmadı. Bekaret kontrolleri suç kapsamına alınmadı. Bkz. www.kadinitinsanhaklari.org

Medeni Kanun kampanyalarında kadın hareketi içindeki radikal ve reformist kanatlar bir arada hareket etmişlerdir.

Tüm bu yasa değişiklikleri boyunca Avrupa Birliği'ne girerek damıda kabul edilen "gender mainstreaming" ilkesi ile hareket eden AB ülkelerine cinsiyet körü olarak dahil olunamayacağına her fırsatta yinelemiştir. Elbette Avrupa Birliği ülkeleri içinde de toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri sorunu henüz çözülmemiştir ve birliğin getirdiği kriterler bu konuda hâlâ yetersizdir; ancak Türkiye'de demokratikleşme süreci, Avrupa Birliği kriterleri yetersiz de olsa, bu kriterlerin kabul edilip hayata geçirilmesi ile hız kazanmaktadır.⁸⁸

1990 sonrası dönem kadın hareketi açısından kurumsallaşma ve proje feminizmi olmak üzere iki temel üzerinde yükselmektedir. Kadın sorununun tartışıldığı kadın grupları artık çalışma alanları ve örgütlenme biçimleri ile çeşitlilik kazanmışlardır. Hareket diğer illerde de yayılmış ancak bu yayılma ile birlikte gelen çeşitlilik sorunun çeşitli boyutlarına ilişkin farklılıkların da getirmiştir. Öyle ki kadın hareketi artık münferit feminist kadınların ve kadın örgütlerinin hareketi olmaktan çıkmıştır. Ancak bu dağınıklık ve parçalılık örgütlenme ve işbirliğini zorlaştırmıştır. Bu sebeplerden dolayı hareketin ivmesi azalmış ve harekete katılan genç kadın sayısı günden güne düşmüştür. Kurumsallaşmanın hareketin içindeki kadınlara yüklediği işler neticesinde bilinç yükseltme toplantıları giderek seyrekleşmiştir. 2000'lerin ortalarında bilinç yükseltme toplantılarına devam eden kadın kuruluşu sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Bu da kadın hareketi içinde ideolojik bir savrulmaya yol açmıştır. Öyle ki başlangıçta kadının hareketi bu harekete katılan kadınları güçlendirmek için bir araçken 1990'lı yıllarla birlikte artık hedeflere ulaşmak için harekete katılan kadınların güçlü kadınlar olması beklenir olmuştur. Kasacası bu yıllar feminist yöntemin unutulmaya başlandığı ve bu bağlamda da zeminin kayganlaştığı yıllar olmuştur.

88 Sevgi Uçan, a.g.m., s. 117.

tur. Projeciliğin yükselmesi ile birlikte feminist ideoloji ve söylemin içi boşalmaya başlamış, farklı feminist politik duruşlar arasında ilişki kurmak güçleşmiştir. Kadınlar kendi örgütlerinde kendi projelerinin içine kapamışlardır. Tüm bunlar örgütlerle feminizmin arasına bir boşlukun girmesine neden olmuştur

Kurumsallaşma ile beraber yurtdışından fon almanın kolaylaşması kadın konusunda birçok proje üretilmesini de beraberinde getirmiştir. Fakat özellikle 2000'li yıllarda gözümüze çarpan olgu bu projelerin birbirleriyle bütünlüklü bir şekilde hayata geçirilmediklerinden beklendiği ölçüde yararlı olmadıkları ve özellikle projelere aktarılan fonların büyüklüğü sonucu feminist olmayan kişilerce ya da kurumlarca kullanılmaları neticesinde projeciliğin bir sektör haline gelmiş olmasıdır.

Bir başka önemli nokta da kadın hareketi içinde belirginleşen farklılaşmadır. Kadınlar, bir var oluş sorunu olarak kimlik sorununa yoğunlaşmışlar ancak; bu sorunu tüm yaşam pratiklerinin içinde deşifre edebilmiş olmalarından dolayı, ekonomik ve politik alanlardaki dışlanmalarını meşrulaştıran sistemi değiştirmek için sivil toplumun yerleşik yapısını radikal eylem biçimleriyle değiştirmeye çalışırken; bu yapıyı besler nitelikteki hukuk sistemini dönüştürmek için yasalar üzerinde değişiklik taleplerinde bulunmuşlardır. Kadın hareketi bu noktada yeni bir kimlik vurgusu ve tanıma talebi ile kültürel, politik ve ekonomik alanlarda kökten değişiklikler isterken bir yandan da tüm ezilme ve tahakküm biçimlerine karşı çıkmaktadır.⁸⁹ Elbette bunları yaparken farklı ülkelerde farklı feminizmler ortaya çıkmıştır. Farklı geleneksel yapılar, kaynaklar, fırsatlar ve politik kurumlar feminizmlerin farklılaşmasını ve feminisler tarafından farklı stratejiler izlenmesini de beraberinde getirmiştir.⁹⁰ Türkiye gibi mikro sayılabilecek bir örnekte de böyle bir süreç yaşanmıştır. 1990 sonrası dönemde İslamcı ve Kürt kadınların feminisleşerek kendi örgütlerini

kurmaları ve buralarda kendi taleplerini oluşturmaya başlamaları tam da farklı toplumsal, kültürel yapılar içinde bulunan kadınların hem yaşam pratiklerinin hem de bu pratiklerin belirlediği düşünsel ve örgütlenme alanlarındaki deneyimlerinin farklılaşmasını göstermektedir.

1980'lerin sonlarına doğru muhafazakar kesimin üniversite mezunu kadınları Türkiye'deki feminist hareketin etkisi ile yavaş yavaş bu kesim içinde kendi sözlerini söylemeye başlamışlardır. *Zaman* gazetesinde Ali Bulaç'ın feminisleri aşağılayan yazılarına karşı Mualla Günhaz, Tuba Tuncer, Elif H. Toros, Yıldız Kavuncu gibi kadınların feminizmi anlatan ve savunan yazıları İslami ve Ülkücü akımlara mensup kadınların kadın olma bilinciyle hareket ederek kadının toplumsal konumunun ve gündelik hayatının kadına yükledikleri karşısında kadının hem bireysel hem de kolektif düzeyde kişilik ve özektiklik kazanmasını talep etmişlerdir.⁹¹

İslami kesimden kadınlar İslami kesim tarafından fineler, çağdaş kesim için de gerici olarak görülüp farklı dışlama ve ezilme pratiklerine tabi olmuşlardır.⁹² Bu noktada özellikle ülkücü hareket içinden gelen türbanlı kadınlar hareket içinde, tıpkı sol hareket içinde olduğu gibi, baci imgesi ile fiire imgesi arasında gidip gelmişlerdir.⁹³

1980'li yıllar İslami kesimden kadınların iş yaşamında ve üniversitelerde görünürlük kazandığı yıllar olmuşken 1990'lı yıllar bu kadınların kurdukları derneklerin ve çıkardıkları dergilerin çoğaldığı yıllar olmuştur. Elbette bu dernekler arasında feminist söylemi kullanılanların sayısı oldukça azdır. 1990'lı yıllarla beraber türban yasasının ağırlığı altında ezilen bu kadınların birçoğu 28 Şubat süreciyle beraber hem işlerini bırakmak zorunda kalmışlar hem de toplum içinde daha fazla hor görülmüşlerdir. Ancak bu konuda mücadele yolları ararken hem İslami kesimin hem laik kesimin erkeklerinin kadınlardan çok konuşuyor ol-

89 Bkz, Kenan Çayır, *Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri, Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, der: Kenan Çayır, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), s. 31-32.

90 J.Lovenduski, s. 202.

91 Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, (İstanbul: Metis Yay., 2004), s. 158-169.

92 Sibel Eraslan, "Uğultular...Sünetler", *90'lılarda Türkiye'de Feminizm*, s. 246.

93 Bkz A.g.e. ve Cihan Aktas, "Kamusal Alanda İslamcı Kadın ve Erkeklerin İlişkilerinde Değişim Üzerine: Bacıdan Bayana", *Birithim* 137, Eylül 2000, s. 36-47.

masından da rahatsızlık duymaktadırlar.⁹⁴ Öyle ki hem laik hem de İslamcı kesim, kadınlar üzerinde bir iktidar mücadelesine girerek kadınları yine arassallaştırmışlardır.⁹⁵

İslami kesimdeki kadın örgütlerinin en önemli konusu türban olmuştur. Bugün üçyüzün üzerinde İslami kadın örgütü vardır. Bu örgütlerin içinde Başkent Kadın Platformu dinsel değerlerin kadınlar aleyhine yanlış yorumlanmasına karşı mücadele vermektir. Güneydoğu Kadın Platformu ve Başkent Kadın Platformu kadına birey olarak verdikleri değerle diğer muhafazakar kadın örgütlerinden ayrılmaktadırlar.⁹⁶ Başkent Kadın Platformu aile içi şiddetle mücadele, sığınma evlerinin açılması, Medeni Kanun'un mal rejimi ile ilgili yükümlülüklerinin değiştirilmesi, resmi nikahın yaygınlaştırılması, pozitif ayrımcılık politikalarının geliştirilmesi gibi konularda Türkiye'deki kadın hareketi ile birlikte hareket etmektedir.⁹⁷ İslami kesimin feministleri için hem kendi cemaatleri içinde hem de kadın hareketi içinde kabul görmek başlarda çok zor ve sancılı bir süreç olmuştur. Hâlâ bu konuda zorluklarla karşılaşmalar da özellikle kadın hareketi içinde sözleri her geçen gün daha da dinlenir hale gelmiştir.

1990'ların sonlarından itibaren Kürt kadınlar Kürt hareketinin giderek geri çekilmeye başlaması ile kendi sözlerini söylemeye başlamışlardır. Ulusçu akımların geri çekilme dönemleri ile birlikte kadınlar arası dayanışmanın arttığı görülmektedir.⁹⁸

94 Hidayet Şelkati Tuksal – Yıldız Ramazanoglu, "Dindar Çevrelerde Kadın Politikası Üretimi", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 248-249.

95 Ahmet Insel, "İslam, Kadın ve Özgürleşme", *Birlikim* 137, Eylül 2000, s. 19-21.

96 Bkz. İnci Özkan Kerestecioglu, a.g.m., s. 93; Sevgi Ucan, "Demokrasiye Önemli Bir Katkı: Kadın Sivil Toplum Örgütleri", *Türkiye'de ve Avrupa Birliğinde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, s. 115-116; Yıldız Ramazanoglu-Hidayet Şelkati Tuksal, *Dindar Çevrelerde Kadın Politikası Üretimi, Kadın hareketinde Mücadele Deneyimleri*, yay. haz. Berivan Kum - Pınar Selek - Fatma Gulcicek - Yeşim Başaran, S.S. Amargi Kadın Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, İstanbul, 2005.

97 Sevgi Ucan, "Demokrasiye Önemli Bir Katkı: Kadın Sivil Toplum Örgütleri", s. 116.

98 Farnagül Berktaş, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, cilt 1, (İstanbul: İletişim Yay., 2001), s. 358.

Kürt kadın hareketi değerlendirirken bu noktanın gözden geçirilmemesi gerekmektedir.

1970'lerden sonra Kürt hareketinin yükselişe geçmesi ile Kürt kadınlarının bir kısmının okullara girmesi kadınların mobilize olmalarında önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak hareketin içinde toplu sol hareket içinde olduğu gibi kadınların geleneksel kadın özelliklerinin ön plana çıktığı gözükmemektedir. 1985'den itibaren kadının özgürlük düşüncesi çerçevesinde ele alınmaya başlandığı gözlenmektedir. Bu konudaki tartışmalar ailenin reddine kadar girmektedir.⁹⁹ Hem bu tartışmanın kendisi hem de kadın sorunu üzerine erkeklerin yогunlukta olduğu örgütlerin kadın sorununa el atarak milliyetçi akım içinde kadınları arassallaştıran tutumları kadınların tepkileri ile karşılaşmıştır.¹⁰⁰ Öyle ki harekete katılan kadınlar üzerinde önce özgür fakat cinsellikten arındırılmış ve kendini davaya adanmış kadın imajı daha sonra da analar-bacalar imajı oturtulmuştur.¹⁰¹

Tarışmaların yoğunlaştığı bu dönem 1990lı yıllarla beraber Kürt kadınların kendi örgütlerini yaratmaları fikri ile sonuçlanmıştır.¹⁰² Bu örgütlenme pratiklerinden bazıları "Dicle Kadın Kültür Merkezi", "Bağımsız Kürt Kadın Grubu", "Ulusal Demokratik Kürt Kadın Derneği"dir. Kürt kadınların çıkardıkları

99 Bu tartışma hem tek tanrılı dinlerin hem de milliyetçi projelerin ilk çıkışlarında kadınlara vaat ettikleri ortak "özgürleştime" imgesini hatırlatmaktadır. Bkz. Farnagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, (İstanbul: Metis Yay., 2000), Sylvia Walby, "Kadın ve Ulus", *Vatan, Millet, Kadınlar*, Aysegül Albınay (der.), (İstanbul: İletişim Yay., 2000), s. 29-57 ve Partha Chatterjee, "Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm", *Vatan, Millet, Kadınlar*, Aysegül Albınay (der.), (İstanbul: İletişim Yay., 2000), s. 95-117.

100 Necla Avcı, "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi", *90'lılarda Türkiye'de Feminizm*, s. 280.

101 Özellikle devletin baskısının arttığı 1992-1993 yıllarındaki protesto eylemleri sırasında gerilla kadından mağdur anneye kaydığı gözlemlenmektedir. Bkz. Lale Yalçın – Heckman ve Pauline Gelder, "90'lılarda Türkiye'de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınlarının İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler", *Vatan, Millet, Kadınlar*, s. 323.

102 Gülşen Bozan, Ayfer Tekin, "Kürt Kadın Hareketi ve Örgütlenme Deneyimleri", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 206-207.

ilk dergi 1996'da çıkmaya başlayan "Roza" isimli dergidir. Roza'yı *Juvin*, *Jin u Jyvan* ve 1998'de çıkmaya başlayan *Yaşamda Özgür Kadın Dergisi* izlemiştir. Kadınların ayrı bir dergi çıkarmaları Kürt Hareketi içinde 4-5 yıl tartışma konusu olmuştur. Öyle ki hareketin içindeki erkekler Kürdler'in dergileri, televizyonları, partileri, kültür merkezleri varken ayrı bir kadın dergisini gereksiz ve masraflı bulmuşlardır.¹⁰³ Dergileri çıkaran kadınlar hem hareket içindeki erkeklerle hem de devlet erkinin baskıcı tutumuyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁴

Feminist Kürt kadınlar kendilerini ifade edecek yazıları diğer feminist dergilerde yayınlamamışlardır ve diğer feministlerin Kürt kimlikleri dolayısıyla kendilerini dışlamaları dolayısıyla kendilerine ait bir feminizm oluşturma ihtiyacı duymuşlardır.¹⁰⁵ Teorik açıdan bakıldığında Kürt Feminizmi üçüncü dalga feminizm olarak adlandırılan "siyah feminizm" ile örtüşmektedir. Aydınlanmanın mirasını taşıyan evrensel kızkardeşlik ideasının sınıfsal, ırksal farklılıkları göz ardı ettiğini ve kadın hareketinin siyah kadınların sorunlarına çözümler üretmede hatta bu sorunları tartışmada aciz kaldığı yönünde eleştirilerde bulunan siyah feministler tüm bunların altında yatan neden olarak hakim feminist hareketin beyaz burjuva kadının sorunları dışında kalan kadınların sorunları için kaygılanmadıkları gerçeğinin yatığını ileri sürerler. Türkiye'de etnik kimlik belirtmeden yapılan feminizmin gayri ihtiyari Türk Feminizmi olarak algılandığını ve bu algılamaya biçiminin farklılıkların üstünü örterek Kürt kadınları ikincileştirdiği argümanı ile hareket eden Kürt Feministler Roza'da Türk feminizmine

103 A.g.e., s. 208 ve Canan, Halide, "Feminist Kürt Kadın Oluşumları", *Özgürleşen Kadınlar: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, s. 226-228.

104 Örneğin "Yaşamda Özgür Kadın Dergisi" 26 sayı çıkmıştır. Derginin hemen her sayısı hakkında toplanılan karar çıkmış ve 2000 yılında da dergi verilen mahkeme kararı sonucunda kapatılmıştır. Bundan sonra kadınlar dergiyi "Özgür Kadının Sesi" olarak yayınlamaya devam etmişlerdir. A.g.e., s. 209 "Roza" ve "Juvin" dergileri "Özgür Kadının Sesi" dergisinden daha çok özel meseleler ile ilgilenmiştir. "Roza" ve "Juvin" özellikle bekaret, cinsellik, evlilik meseleleri, cinsel taciz, tecavüz gibi meselelerle ilgili yazılar yayınlamaktadır. Necla Açıık, s. 281 ve Roza, no. 1, Mart-Nisan, 1996.

105 Necla Açıık, s. 281 ve Canan, Halide, s. 223.

karşı kendini böyle konumlandırmakta ve politik tutumlarını ırkçılık-cinsiyetçilik karşıtı bir çerçeveye içinde tanımlamaktadırlar.¹⁰⁶ Ayrıca Kürt kadın hareketi Kürt milliyetçiliğinin kadını araçsallaştırmasını ve erkeklerin Kürt kadın sorununu üzeri-ne konuşup yazmalarını da eleştirmektedir.

Özellikle 2000'li yıllarda Kürt Feminist Hareketi Türkiye'de ki ana akım feminizmle ortak stratejiler geliştirmektedir. Buna örnek olarak Medeni Kanun mücadelesi, TCK mücadelesinde ki sokak eylemlerine katılmaları ve 4320 sayılı kanunun uygulanması için düzenlenen kampanyada yer almaları önemlidir.

Ayrıca KA-MER örneğinde görüleceği gibi Kürt kadınlar özellikle Güneydoğu Anadolu'da kadın sorununa yerel ve evrenseli birleştiren çözüm önerileri geliştirmektedirler. Ka-Mer; ileişim, kadına yönelik şiddet, aile içi şiddet, kadının insan hakları, Medeni Kanun, anayasal haklar, cinsellik, ayrımcılık, toplumsal cinsiyet rolleri ve kız çocuğu eğitimi, kadının ekonomik hakları, feminizm ve kadın hareketi, kadın örgütlenmesi konularında tüm kadınlara yönelik grup çalışmaları yapmaktadır.¹⁰⁷ Grup çalışmalarına katılan kadınlardaki değişimi Akkoç şöyle anlatmaktadır;

"birey olduklarını hissediyorlar. Haklarını öğrenip, haklarını alabilmek için uğraş vermeye başlıyorlar. Şiddetin kapsamını tanımlıyorlar. Yaşadıkları şiddete karşı durmaya başlıyorlar."¹⁰⁸

Ka-Mer 1997'de Mor Çau Vakfı ile görüşmeler yaparak "Acil Yardım Hatırı" çalışmasını başlatmıştır. Ayrıca acil yardım hatırına başvuran kadınların çocuklarını bırakabilecekleri bir çocuk evi projesi de hayata geçirilmiştir.¹⁰⁹ Aile içi şiddete uğrayan kadınlara yönelik psikolojik, hukuki ve iş danışmanlığı hizmetlerini veren kuruluş Türkiye'de namus cinayetleri üzerine de evrensel bir bakış açısıyla çalışmaktadır. Türkiye'ye öz-

106 Roza, sayı 15, İstanbul, Mart, 1999.

107 Bkz. Grup Çalışması İçin El Kitabı, Ka-Mer Kadın Merkezi, Ka-Mer, yy. 2003.

108 Nebahat Akkoç, s. 210.

109 Nebahat Akkoç, s. 214-215.

gü gibi algılanan namus cinayetlerinin sebepleri dünyanın farklı coğrafyalarındaki kadınların farklı şiddet türlerine maruz kalmalarının sebepleri ile aynıdır; temel amaç kadınların toplumsal denetimini sağlamaktır. Özellikle kadına yönelik şiddet ve namus cinayetleri üzerine yapılan çalışmalar ve birincil yükseleme toplantılarından vazgeçmeyen örgüt yapısı önemli noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

İki grubun da taleplerini Türkiye kadın hareketi içinde dile getirebilmeleri oldukça zor olmuştur. Ancak Türkiye Kadın Hareketi içinde İslamcı ve Kürt kadınların yer almaları toplumsal cinsiyet temelli ezilme ve tahakküm biçimlerine maruz kalan tüm kadınlar için aynı mücadele içinde ortaklaşabilecek bir zemin bulunduğunu göstermektedir. Kürt Hareketi ve İslamcı Hareket Türkiye'nin modernleşme serüveninde karşımıza çıkan düğüm noktalarıdır; fakat kadınlar; "kadın kurultayı e-mail grubu"nda, yasa çalışmalarında ve CEDAW Sivil Toplum Forumu gibi örneklerde tüm farklılıklara rağmen modernleşmenin attığı düğümleri çözebilecek açıklığa sahip görünmektedirler. Elbette son dönemde "kadın kurultayı e-mail grubu"ndaki tartışmalar kadın hareketi içinde kutuplaşmaların hâlâ çok güçlü olduğunu göstermektedir. Bu noktada kadınların politikaya yapma biçimini demokratikleştirmek için hâlâ yürünecek uzun bir yolları vardır. Ancak Kürt sorununun ya da siyasal İslam'ın daha açık olarak tartışıldığı bir platformun olmayışı ve bu meselelerin kadın bakışı açısından irdeleniyor oluşu Türkiye bağlamında demokratikleşme bağlamında en fazla mesafeyi de kadın hareketinin kat ettiğini göstermektedir.

1980'li yıllarda ekonomik, kültürel, toplumsal... pek çok alanda kadınların ikincileşiren ataerkil ilişki biçimleri tartışılıp ve eleştirilmiştir. Bu süreç farklılık, parçalılık, yerellik ekseninde biçimlenen bir demokratikleşme perspektifini de beraberinde getirmiştir.¹¹⁰ 1990 sonrası ise kadın hareketi içinde farklılığın, heterojenliğin ve farklı feminizmlerin belirginlik kazandığı bir dönem olmuştur. Özellikle 2000'li yıllarda kadın

hareketi içindeki ayrımsalar ve farklılaşmalar artarken bir yandan da bu farklılıkların ortaklaşabileceği zemin arayışları görünürülük kazanmaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi ortak hedefler doğrultusunda birçok örgüt birlikte hareket etmeye başlamıştır.

Ancak kadın hareketi içinde kişisel ilişkiler doğrultusunda da ayrımsalar vardır. Bu Türkiye'deki hakim politik kültürün bir yansıması gibi okunabileceği gibi 1980'lerden itibaren birincil yükseleme toplantılarında birbirleriyle politika yapmanın ötesinde tüm hayatlarını paylaşan kadınların arkadaşlık ilişkileriyle politikayı karıştırmaları gibi sebepten de ileri gelmiş olabilir.

Bir başka atlanmaması gereken nokta da 1990 sonrası yıllarda kadın hareketinin radikalliğini yitirmesi ve genç kadınların harekete katılmalarının sağlanamaması olmuştur. 2003'te İstanbul'da farklı üniversitelerde öğrenci olan kadınlar tarafından kurulan ve hâlâ birincil yükseleme toplantılarını düzenli bir şekilde uygulayan "Aklılara Zarar" adlı grup, Marmara Üniversitesi'nde oluşan feminist kadınlar, "Ankaralı Feministler" ve Ege Üniversitesi Kadın Çalışmaları öğrencilerinin oluştuğunda feminist grup bu konudaki istisnalardır.

Türkiye'de kadın hareketinin tarihine baktığımızda en sorunlu olan nokta sendikalar ve meslek örgütleri içinde kadınların yeterince iyi örgütlenemeleridir. Gündelik yaşam pratiklerini değiştirmek kadına yönelik şiddetle mücadele ve yasa reformları kadar bu örgütlerin içinde feminist adacıklar kurulması ile mümkün olacaktır. Elbette burada söz edilen adacıklar dışarıda kadınlara ait yapıların, feminist örgütlerin varlığı dahilinde anlamlı olacaktır. Karma örgütlerde bu adacıkları kurabilmek çok zordur ve bu tip örgütlerden dışlanmayı getirir. Bu tip bir mücadele stratejisi ancak feminist dayanışma ile yani farklı örgütlerdeki kadınlar arasında kurulacak bir kız-kardeşlik bağı ile aşılabılır.

Farklılıkların ve çatışmaların kabulüne dayalı bir kamusal alan oluşturma noktasında Türkiye'de kadın hareketi siyaseti dönüştürücü bir işleve haiz görünmektedir. Özellikle 2000'li

110 Sevgi Ucan, "İkinci Dalga Feminizminin Açığı Alan: Demokratikleşmeden AB'ye", *Birikim*, Ağustos 2004, no. 184-185, s. 114.

yıllarda geri dönen yasa değişikliklerinde Türkiye'de kadın hareketi hem kendi oluşturduğu kavramları hem de BM metinlerinde yer alan ve farklı coğrafyalardaki kadın hareketlerinin yaratıkları kavramları yasa metinlerine sokmaya çalışmış; büyük ölçüde de başarılı olmuştur.

Güçler ayrılığı, hukuk düzeni, insan haklarının korunması, bireysel özgürlüğe saygı gibi temel ilkeler üzerinde yükselen *liberal gelenek* ve eşitlik, yöneten yönetilen özdeşliği, halk ege menliği ilkeleri üzerinde yükselen *demokratik gelenek*, liberal demokrasinin iki temel aygıtıyken bir tarafın da kendine içkin paradoksunun temelidirler. Eşitlik ve özgürlük idealleri arasındaki çatışma liberal demokrasiye içkin bir gerilim noktası olmuş ve tarihsel süreç bu çatışmada hangi toplumsal grupların güçlü olduğuna ya da sistemin kendini yeniden üretmesi için bir takım tavizler vermek zorunda kaldığı dönemlere göre bu iki ideal arasındaki çatışma ile biçimlenmiştir. Bu iki gelenek arasındaki çatışmanın en belirgin yansıması "liberalizmin yurttaşlık faaliyetlerini özel çıkarın ya da arzuların hizmetine vermesi ve politikanın kamusal önemini yok etmesidir."¹¹¹ Bu sorun temsil mekanizmasında çatışan çıkarlar ekseninde meydana gelen seçimleri rekabetçi bir süreç çevirir ve siyaseti mekanikleştirir. Ayrıca tüm temsil süreci ile kapitalist ekonomi arasındaki ilişkiler "bürokratik ve politik seçimler pazarlığı"¹¹² şeklinde karşımıza çıkar. Bu noktada yurttaşların karar alıcıları seçmesi kamusal kararların içeriğini belirlemeleri için yeterli olmaz. Siyaset giderek daha da ticarileşir. Partilerin ve diğer temsil kurumlarının hiyerarşik ve eşitsizlikçi yapıları da bu olguyu besler niteliktedir. Sonuç olarak yurttaşlar ve devlet arasındaki siyasal süreçte bir boşluk oluşur ve bu da apathy'ye sebep olur. Elbette burada devletin bekasından duyulan kaygının devletin, temel hakların korunmasını sağlayan yegane aygıtı olmasından dolayı, iyi siyasal toplum

111 Anne Phillips, "Feminizm ve Demokrasi", *Demokrasinin Cinsiyeti*, çev. Alev Türker, (İstanbul: Metis Yayınları, 1995), s. 29.

112 Robert Dahl, *Demokrasi Üstüne*, çev. Betül Kadioğlu, (Ankara: Phonix Yayınları, 2001), s. 118.

arayışının önüne geçmesi de söz konusudur. Ancak Türkiye'de kadın hareketi bize alternatif bir siyaset anlayışı sunmaktadır. Toplantılar, kampanyalar, kurumlar ayrıca yine bu kampanyalarda farklı kadın grupları oluşturdukları platformlarla iç müzakere süreçlerinden sonra kamuoyu oluşturmak suretiyle ve lobi çalışmalarıyla taleplerinin bir çoğunu gerçekleştirmişlerdir. Tüm bu deneyimler pratikte kadın özgürleşme hareketi olarak adlandırılan radikal kanat ile reformist kanadın da bir arada hareket ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak ilginç olan taraf her ne kadar bilinç yükseltme toplantılarının sayıları azalsa da özellikle 2. dalga hareketin başından beri yer almış kadınların yasa çalışmalarında hem lobi faaliyetleri yapırlarken hem de platform toplantılarında bilinç yükseltme tekniği ile hareket ediyor olmalarıdır.

Türkiye'de kadın hareketi içindeki kadınlar bu 25 yıllık süreçte kendi gruplarını kurmuşlar, bilinç yükseltme toplantıları ile sorunları ve talepleri ekseninde bizzatı kendi farkındalıklarını yaratmışlar ve kavramlarını oluşturmuşlardır. Yarınları ile tüm bunları kadın kamuoyuna duyurmaya çalışmışlar ve kampanyaları, sokak eylemleri, basın açıklamaları ile dev ulusal kamuoyunun dikkatini çekmişlerdir. İnatları ve inançları sayesinde bu 25 yıllık süreçte birçok yasa değişikliğinde baş aktör olarak yer almışlar kendi kurumlarını oluşturmakla yetinmeyip kamu kurumlarına ve bu kurumların politikalarına da sızmaya çalışmışlardır. Kadın hareketi Türkiye'deki muhalif hareket kültürünün cemaatçi yapısından sıyrılarak; bireyci, demokrat ve katılımcı siyaset yapma biçimiyle yeni bir üslup önermiştir.